

Pule'anga Tonga

Potungāue Pa'anga Hū Mai & Tute
Ta'u Fakapa'anga 2021/22

Kanotohi

Ngaahi Lea Fakanounou	2
Talamuáki á e Éiki Minisita.....	3
Ko e lipooti mei he ‘Ofisa Pule Ngaue	4
1.0 Puipuituá ó e Ola e Ngaue á e Potungaue	5
1.1 Ola e Fakahoko Fatongia Fakalukufua e Potungaue.....	5
1.1.1 Talateu.....	5
1.1.2 Lao mo e ngaahi Tu‘utu‘uni Ngāue.....	6
1.1.3 Ngaahi Kupu Fekauáki	7
1.1.4 Faúnga Pule Fakangaue	8
1.2 Mape ki he Hala Fononga	9
2.0 Fakahoko Ngaue ‘a e Potungaue.....	10
2.1 Tokangaekina e Kau Ngaue	10
2.1.1 Ngaahi Polokalama Fakalakalaka mo e Ako ‘a e Kau Ngaue	14
2.1.2 Ko e sisitemi ki hono pule‘i ‘o e fakahoko ngaue (PMS).....	14
2.1.3 Ngaahi Pale Makehe	15
2.2 Ngaahi Ola Ngaue	16
2.2.1 ‘Ofisi ‘Eiki Minisita mo e ‘Ofisi ‘o e Pule Ngaue	16
2.2.2 Va‘a Pule‘i Fakangaue e va‘a Pa‘anga Hu Mai	17
2.2.3 Va‘a Tokangaekina ‘a e Kau Totongi Tukuhau.....	22
2.2.4 Va‘a ‘ o e Ngaahi Pisini Lalahi	25
2.2.5 Va‘a Fakalakalaka mo Tauhi Tu‘utu‘uni Fakatukuhau	30
2.2.6 Va‘a Ngaue Fakakomesiale	40
2.2.7 Va‘a Tokangaekina e Malu e Kau‘afonua	44
2.3 Pule‘i ‘o e Ngaue Fakapa‘anga	48
2.4 Fakatau Koloa mo e Sevesi Lalahi.....	50
2.5 Lipooti ‘o e Koloa ‘a e Potungaue	50
3.0 Ngaahi Pole Mahu‘inga ‘o e Fakahoko Fatongia	51
3.1 Ngaahi Pole Fakangaue.....	51
3.2 Fakalelei Fakangaue.....	51
4.0 Fakama‘opo‘opo	52

Ngaahi Lea Fakanounou

ASYCUDA Sisitemi Fakamamani lahi ‘a e Kasitomu

CIS Fa‘unga Ngaue ki he Fakalakalaka ‘a e Tauhi Tu‘utu‘uni

COVID-19 Mahaki Faka‘auha Kolona Vailasi 2019

CP Palani Fakata‘u

CT Tukuhau Ngaue‘aki

ESRS Sisitemi Faka‘ilekitulonika ki he lekooti ‘o e fakatau

FY Ta‘u Fakapa‘anga

ICT Fakamatala, Fetu‘utaki mo e Tekinolosia

JD Tohi fakamatala ngaue

KPI Me‘afua fakangaue

MEIDECC Potungaue Fakamatala ‘Ea, Ma‘u‘anga Ivi, Fakamatala, Tokangaekina ‘o e ngaahi Fakatamaki, ‘Atakai, Feliliuaki ‘o e ‘Ea mo e Fetu‘utaki

MORC Potungaue Pa‘anga Hu Mai mo e Tute

MTED Potungaue ki he Fefakatau‘aki mo e Fakalakalaka Faka‘ekonomika

NRWT Tukuhau Ta‘ofi ki he kakai ‘ikai nofo fonua

OCO Kautaha ‘ae Kasitomu ki he ngaahi fonua ‘Osenia

OSS Ófisi Ngaue á e Kasitomu

PACER Plus Aleapau ‘a e Pasifiki ki he Va Faka‘ekonomika mo hono fakalakalaka

PFTAC Senita Tokoni Fakapa‘anga ki he ngaahi fonua Pasifiki

PITAA Kautaha ‘a e Ngaahi Potungaue Tukuhau ‘i he ngaahi fonua ‘i he Pasifiki

PMS Me‘afua ‘o e fakahoko fatongia ‘a e kau ngaue fakapule‘anga

POS Sisitemi lekooti fakatau

PSC ‘Ofisi ‘o e Komisoni ‘a e Kau Ngaue Fakapule‘anga

Talamuáki á e Éiki Minisita

Na‘e uesia ‘a e tu‘unga faka‘ekonomika ‘a Tonga koe‘ahi ko e ngaahi ola tamaki ‘o e Koviti-19 pea mo e ngaahi fakatamaki fakaenatula kuo hoko ki he fonua. Ko e ngaahi pole’ ni na‘a ne fakafo‘ou ‘a e ngaahi palani ngaue, ke matu‘uaki ‘a e ngaahi pole ‘o e lolotonga’ ni mo e kaha‘u. ‘Oku ou fiefia ‘i hoku lakanga ko e Minisita ki he Potungaue Tanaki Pa‘anga Hu Mai mo e Tute ke fakahau atu e Fakamatala Fakataki he Ta‘u Fakapa‘anga 2021/22. ‘Oku ‘oatu heni ‘a e taumu‘a fo‘ou mo e ngaahi fakahinohino ke fakakaukaua‘aki ‘a hono fakahoko ‘o e tanaki pa‘anga hu mai fakalotofonua, paotoloaki ki ha tu‘unga fakaonopooni ‘o e fakahoko fatongia tanaki pa‘anga hu mai, faka‘ai‘ai ‘a e loto fie tauhi ‘o e ngaahi tu‘utu‘uni ngaue, malu‘i hotau kau‘afonua pea mo fakafaingofua‘i ‘a e gefakatau‘aki.

Ko e Fakamatala Fakata‘u ‘a e Potungaue ‘oku fenāpasi ia mo e lipooti Tokangaekina mo Fakalelei’ (M&E) pea pehē foki ki he lipooti faka-mahina ono ‘a e Pule Lahi, ‘oku ne fakahaa‘i ai ‘oku taliui ‘a e Potungaue ki he fiema‘u vivili ‘a e kakai ‘o e fonua. Ko e Fakamatala Fakata‘u ko ‘eni’ ‘oku’ ne fakahaa‘i ai ‘a e ngaahi taumu‘a ma‘ongo‘onga ‘oku hōhoamālie pea longomo‘ui ange ai ‘a e tanaki pa‘anga hu mai mo e tute, pea fakasi‘isi‘i ange ai ‘a e ngaahi fakamole ‘a e kakai totongi tukuhau mo gefakatau‘aki koloa.

Ko e hala fononga ki he kaha‘u ‘oku kei mohu pole pe, pea koia ai ‘oku fiema‘u ke tau kei kāfataha mo fakahoko manavakavakava ‘a hotau ngaahi ngafa fatongia ki ha Tonga tu‘utai. Kae sino-e-me‘a, neongo kōtoa ‘a e ngaahi ngaue’ ni ka ‘oku kei tu‘uholoaki ‘a e ngaahi fatongia ke fakakakato.

Faka‘apa‘apa atu,

Hon. Tiofilusi Tiueti*

Éiki Minisita ki he Tanaki Pa‘anga Hu Mai mo e Tute

Ko e lipooti mei he ‘Ofisa Pule Ngaue

Ko e Potungaue’ ni, ko hono fatongia tu‘ukimu‘a ko e tanaki paánga hu mai, malu‘i e kauáfonua kaeúmaá e fakafaingofua‘i ‘a e gefakatauáki fakalao, koia ai na‘a mau tukupa ke hokohoko atu ‘a e fakalakalaka ‘o e fakahoko fatongia pea mo falalaánga mo fakapolofesinale foki ki he puleángang mo hotau kakai. Na‘e íkai ko ha fatongia faingofua ‘eni, he na‘e taulua ‘a e fakatamaki na‘e uesia ai ‘a e fonua, ka na‘a mau kei kitaki pe homau fatongia tupu’ a, ko hono tānaki ‘a e pa‘anga hu mai ke fakapa‘anga‘aki ‘a e ngaahi taumu‘a mahu‘inga ‘a e Pule‘anga lolotonga ‘a e taimi faingata‘a ni.

Na‘e í ai ‘a e ngaahi fokotu‘utu‘u ngaue fo‘ou na‘e fakahoko ke tokoni ki he Puleángang‘i hono fakaakeake ‘o e fonua’ mei he ngaahi fakatamaki fakaenatula’, na‘e kamata ia mei he saikolone fakatalopiki ko Gita ‘i he 2018, saikolone Hāloti, puna e mo‘unga afi ‘i Hunga Tonga-Hunga Ha‘apai mo e peaukula ‘i Sanuali 2022 hoko atu aim o e mafola ‘a e mahaki faka‘auha Koviti-19 ‘í Fepueli 2022.

Í heéne pehe, na‘a mau fehangahangai ai mo e ngaahi pole, hange ko e ngaahi totongi tukuhau na‘e faka’atā, kole toloi ‘o e totongi tukuhau, kole tokoni fakaivia ‘a e ngaahi pisinisi ke tokoni ‘i he taimi faingata‘a ko ‘eni. Koe’uhi ko e ngaahi faingata‘a ko ‘eni na‘e uesia ai ‘a e tanaki pa‘anga hu mai. Ko e lipooti fakata‘u koeni ‘oku fakaha ai ‘a hono toe fakafo‘ou ‘o e ngaahi polokalama ngaue ‘a e Potungaue, ngaahi taumu‘a tefito, ngaahi fokotu‘utu‘u ngaue mo e ola fo‘ou ke tataki‘aki ha founa ngaue ‘e faingofua kene hakeaki‘i ha founa ngaue ‘oku leleiange ai ‘a e tanaki pa‘anga hu mai moe tute ‘i he ta‘u fakapa‘anga ko ‘eni.

Neongo ko e ngaahi pole ko ‘eni na‘e ‘ikai ha ‘amanaki ki ai, ka ‘oku ou falala, koe kakano ‘o e lipooti ko ‘eni te ne tataki e potungaue ki ha tu‘unga ‘oku toe lelei ange, pea malava lelei ‘a hono tanaki ‘o e pa‘anga hu mai’, ‘a ia ‘oku tokoni ki hono paotoloaki e fakalakalaka pea ke fakalekesi ‘a e mo‘ui’ ki he Tonga kotoa.

Fakaápaápa atu

Mr. Kelemete Vahe

Pule Lahi e Potungaue Paángang Hu Mai mo e Tute

1.0 Puipuituá ó e Ola e Ngaue á e Potungaue

1.1 Ola e Fakahoko Fatongia Fakalukufua e Potungaue

1.1.1 Talateu

‘I he fononga ‘a e Potungaue ‘i he Ta‘u Fakapa‘anga 2021/22 na‘e tataki‘aki ‘a e visone mo e misiona ke fakapapau‘i ‘e a‘usia ‘a e fakaámu ki he pa‘anga hu mai ke tanaki’, ngaahi taumu‘a ngaue, pea mahulu hake ai á e tokoni ke a‘usia ‘a e visone fakafonua í he Faúnga Palani Langa Fakalakalaka á Tonga II “Ke patoloaki ‘a e fakalakalaka ‘o Tonga ke fakalekesi ‘a e mo‘ui ki he taha kotoa”.

Visone: “Ke hoko ko e Potungaue lelei taha eni ‘i he ngaahi Potungaue kotoa ‘a e Pule‘anga”

Misiona: “Ke fokotu‘u pea paotoloaki ‘a e founa ngaue faka-polofesinale ma‘olunga taha pea mo ha vaa fengae ‘aki lelei mo e ngaahi kupu fekau‘aki”

Ko e Fa‘unga Palani Langa Fakalakalaka ‘o Tonga, ‘oku ne huluhulu ‘a e ngaahi kaveinga ngaue fakafonua mo e ngaahi ola ‘o e fokotu‘utu‘u ngaue. Ko e ngaahi kaveinga ngaue eni mo e ngaahi ola ‘o e fokotu‘utu‘u ngaue ‘oku fenapasi mo e fakahoko fatongia ‘a e Potungaue Pa‘anga Hu Mai mo e Tute:

Kaveinga Ngaue Fakafonua ‘a e Fa‘unga Palani Langa Fakalakalaka ‘a Tonga

- A. Longomo‘ui e ‘ilo, poto mo e taukei faka‘ekonomika
- H. Tali ui ki he pule lelei pea ke leleiange ‘a e pule ‘a e lao
- L. Hokohoko atu e ngaahi ngaue ‘i tu‘apule‘anga, ngaue fakataumalu ‘i fonua pea moe pule tau‘ataina

Ngaahi Ola ‘o e Fokotu’utu’u Ngaue ‘a e Fa’unga Palani Langa Fakalakalaka ‘a Tonga

➤ *Poutuliki 1. Ngaahi ngaue ‘anga faka ‘ekonomika*

1.1: Leleiange pea lolotoange ‘a hono pukepuke e pule‘i ‘o e tu‘unga faka ‘ekonomika moe ngaahi maketi fakapa ‘anga.

1.5: Leleiange hono a ‘usia ‘o e gefakatau ‘aki fakavaha ‘a pule ‘anga, ngaue moe ‘invesimeni muli.

➤ *Poutuliki 3. Ngaahi ngaue ‘anga fakapolitikale*

3.7: Fakalelei ‘i ‘a e va fekau ‘aki fakapolitikale, fakataumalu ‘i fonua ‘o ‘ikai ngata pe ‘i he Pasifiki kae pehe pe foki mo e fakamamani lahi.

1.1.2 Lao mo e ngaahi Tu‘utu‘uni Ngāue

Ko e Kupu 18 ‘o e Konisitutone ‘o Tonga ‘oku ne tu‘utu‘uni ai “ ‘oku totonu ke ‘amanaki ‘e he kakai kotoa pe ‘e malu’i ‘e he Pule’anga ‘enau mo’ui mo honau tau’ataina mo ‘enau koloa pea ko ia ai ‘oku totonu foki ke tokoni mo tukuhau ‘e he kakai kotoa pe ki he Pule’anga ‘o hange ko e lao”. ‘Oku poupou ‘a e Potungaue Tanaki Pa’anga Hu mai mo e Tute ki he kupu ko’eni ‘o e Konisitutone ‘aki hano fokotu’u ‘o e ngaahi me’a ngaue mo e polokalama ke tokoni ki he ngaahi fiema’u faka-tukuhau mo e tute ‘a e kakai pea mo faka’ai’ai ‘a ‘enau tauhi loto fiemalie ‘a e lao mo e ngaahi tu‘utu‘uni.

Ko e Ngaahi Lao ‘oku mau tokanga’i ‘oku ne fakamafai’i ‘a e Potungaue Tanaki Pa’anga Hu Mai mo e Tute ke:

- tanaki pa’anga hu mai ‘a ia ‘oku totonu ke tanaki fakatatau ki he lao;
- fakapapau’i ‘oku tauhi ki he lao mo e ngaahi tu‘utu‘uni ‘a e Tukuhau pea mo e Tute;
- malu’i hotau kau‘āfonua;
- fakafaingofua’i ‘a e gefakatau ‘aki.

Ko ‘emau ngaahi lao tefito kau ki ai:

- Lao ki hono Pule‘i ‘a e Tanaki Pa’anga Hū Mai mo hono ngaahi tu‘utu‘uni
- Lao ki he Pa’anga Hū Mai mo hono ngaahi tu‘utu‘uni
- Lao ki he Tukuhau Ngaueāki mo hono ngaahi tu‘utu‘uni
- Lao ki he Tute mo hono ngaahi tu‘utu‘uni
- Lao ki hono Pule‘i ‘a e Tute mo e ‘Ekisia mo hono ngaahi tu‘utu‘uni
- Lao ki he Tukuhau ‘Ekisia mo hono ngaahi tu‘utu‘uni

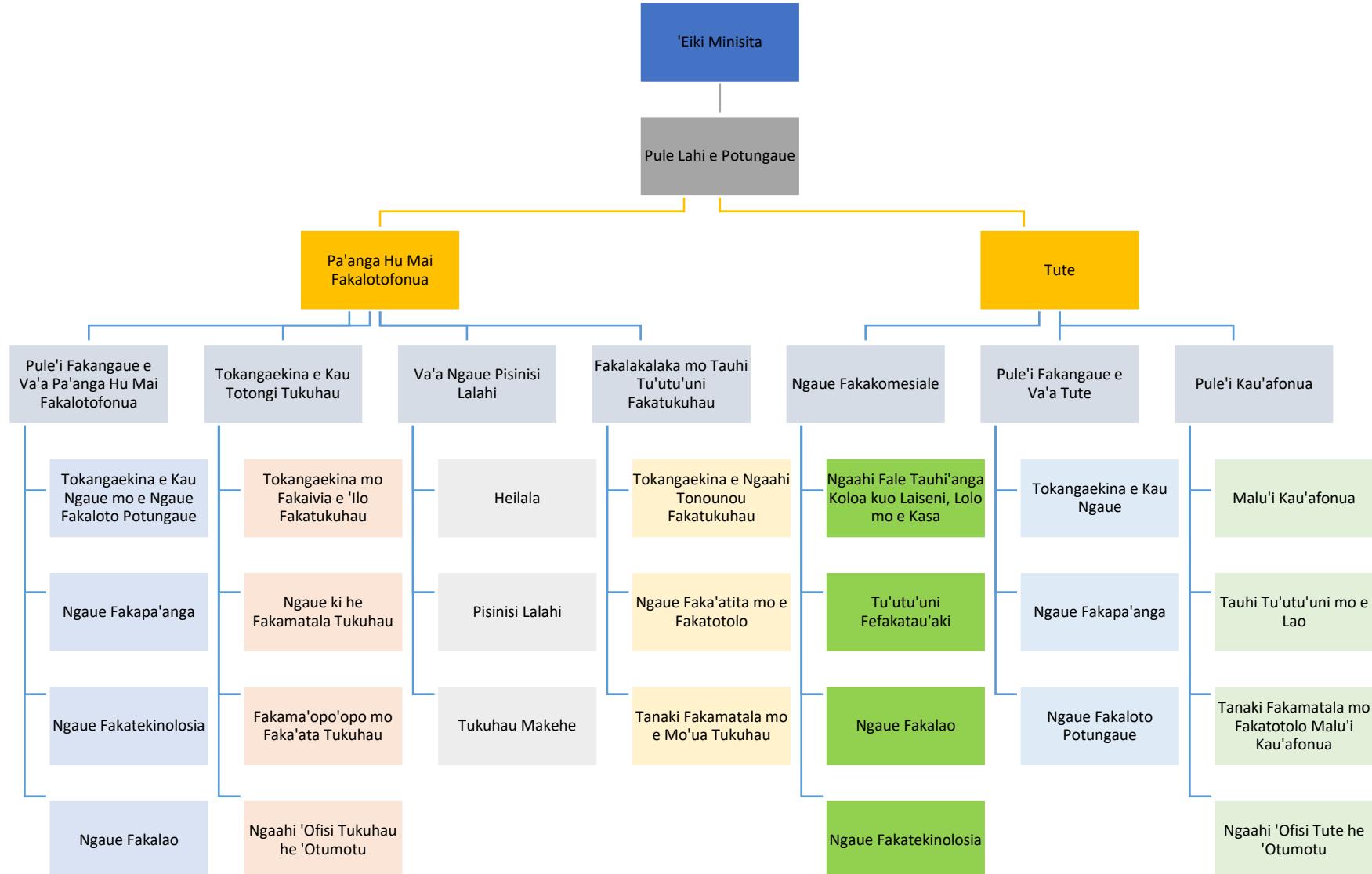
1.1.3 Ngaahi Kupu Fekauáki

Ko e ngaahi kupu fekauáki eni óku fengaeáki vaofi mo e Potungaue í he tanaki paánga hu mai, maluí á e kauáfonua mo e gefakatauáki koloa ki/mei tuápuleángā. Óku tukupa á e Potungaue í he Palani Ngaue ko eni ke toe fakalakalaka ange á e founiga ngaue ó fakafou í ha ngaahi sevesi faka-onopooni ke to e faingofua ange á e fengaeáki mo e ngaahi kupu fekauáki.

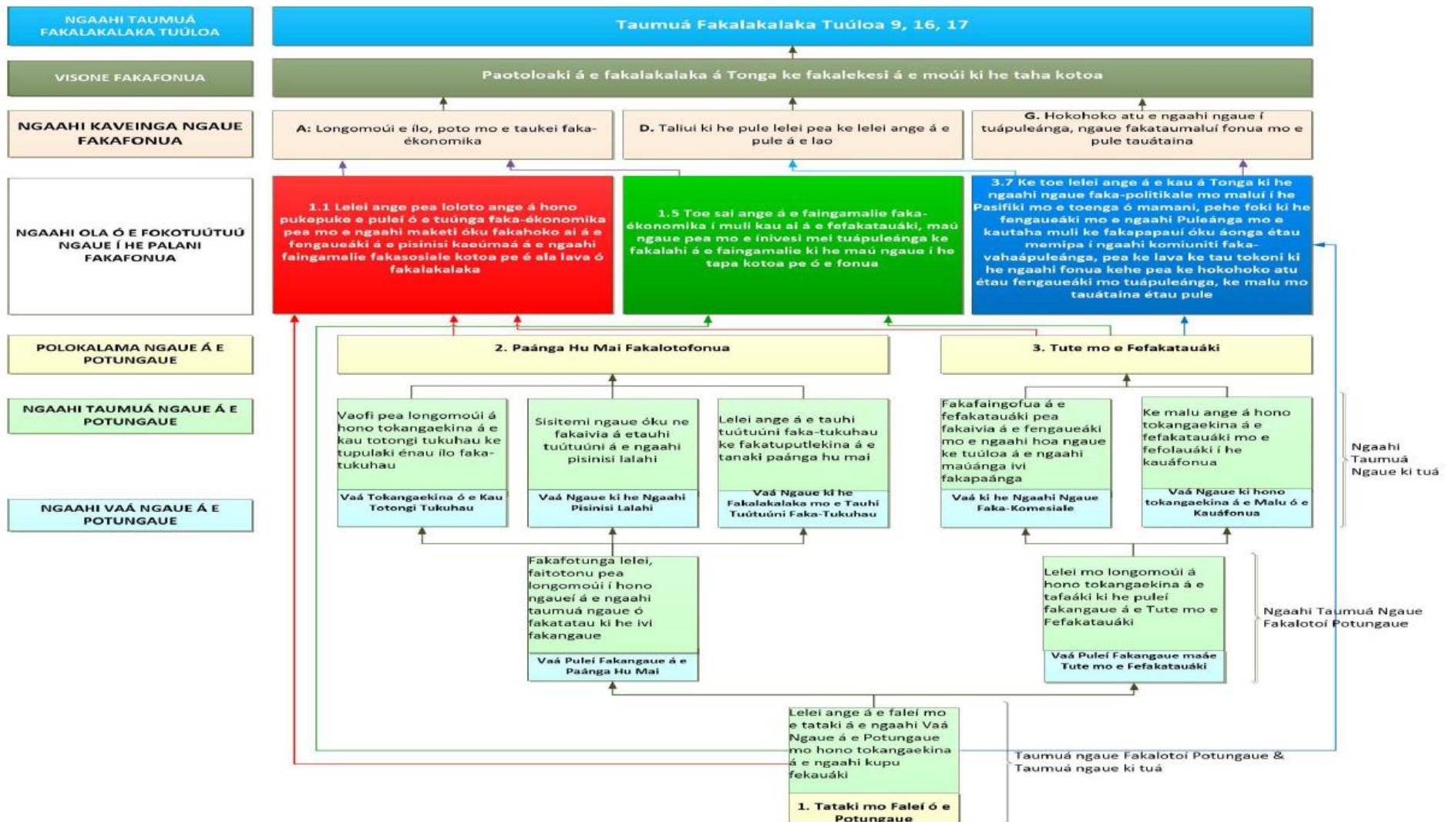
Tepile 1: Ngaahi Kupu Fekauáki

<i>Kupu Fekau‘aki</i>	Kasitoma	Kautaha hu koloa moe	Hoa Ngaue	Tokangaekina ‘o e Potungaue
1. Ngaahi pisinisi (informal)	√			
2. Kau Ngaue	√			
3. Katoa e ngaahi pisinisi	√	√		
4. Fakafonga Tukuhau	√			
5. Fakafonga Kasitomu	√			
6. Ngaahi kautaha ‘a e Pule‘anga	√			
7. Ngaahi Potungaue, Ngaahi va‘a, Ngaahi Fakafonga	√		√	
8. Kapineti				√
9. Fale Alea ‘o Tonga				√
10. Ngaahi hoa ngaue fakavaha‘a pule‘anga		√	√	

1.1.4 Faúnga Pule Fakangaue

1.2 Mape ki he Hala Fononga

2.0 Fakahoko Ngaue ‘a e Potungaue

2.1 Tokangaekina e Kau Ngaue

Na‘e hokohoko ai pe hono muimui‘i ‘e he Potungaue ‘a hono fatu e palani ke fakafaingofua‘i mo hokohoko atu ‘a hono tohoaki‘i mai mo pukepuke ‘a e kau ngaue. ‘Oku kau ki henī ‘a e ngaahi polokalama fakataukei ke tokoni ki he fakahoko fatongia ‘a e kau ngaue, ke fakamalohia ‘enau tauhi ‘a e ngaahi tu‘utu‘uni ngaue.

Tepile 2: Tokolahi e Kau Ngaue

Kau ngaue	Katoa(Sune 2021)	Katoa (Sune 2022)
Kau ngaue tu‘uma‘u	191	194
Kau ngaue lau ‘aho	29	19
Ngaahi Lakanga ‘Ataa	33	28
FAKAKATOA	253	241

‘I he faka‘osinga ‘o Sune 2022, na‘ e tupu ‘a e tokolahi ‘o e Kau Ngaue Tu‘uma‘u ‘aki e 1.5% na‘e makatu‘unga eni ‘i he kau ngaue na‘a nau hu foóu mai ki he Potungaue. Ko e Kau Ngaue Lau‘aho na‘e holo ‘aki ‘a e 34%, pea ‘i he taimi tatau na‘e holo áki e 15% ‘a e ngaahi lakanga ‘ata, makatuúnga mei he faingamalie lakanga Ngaue Tuúmaú í he Potungaue mo e ngaahi potungaue kehe pe.

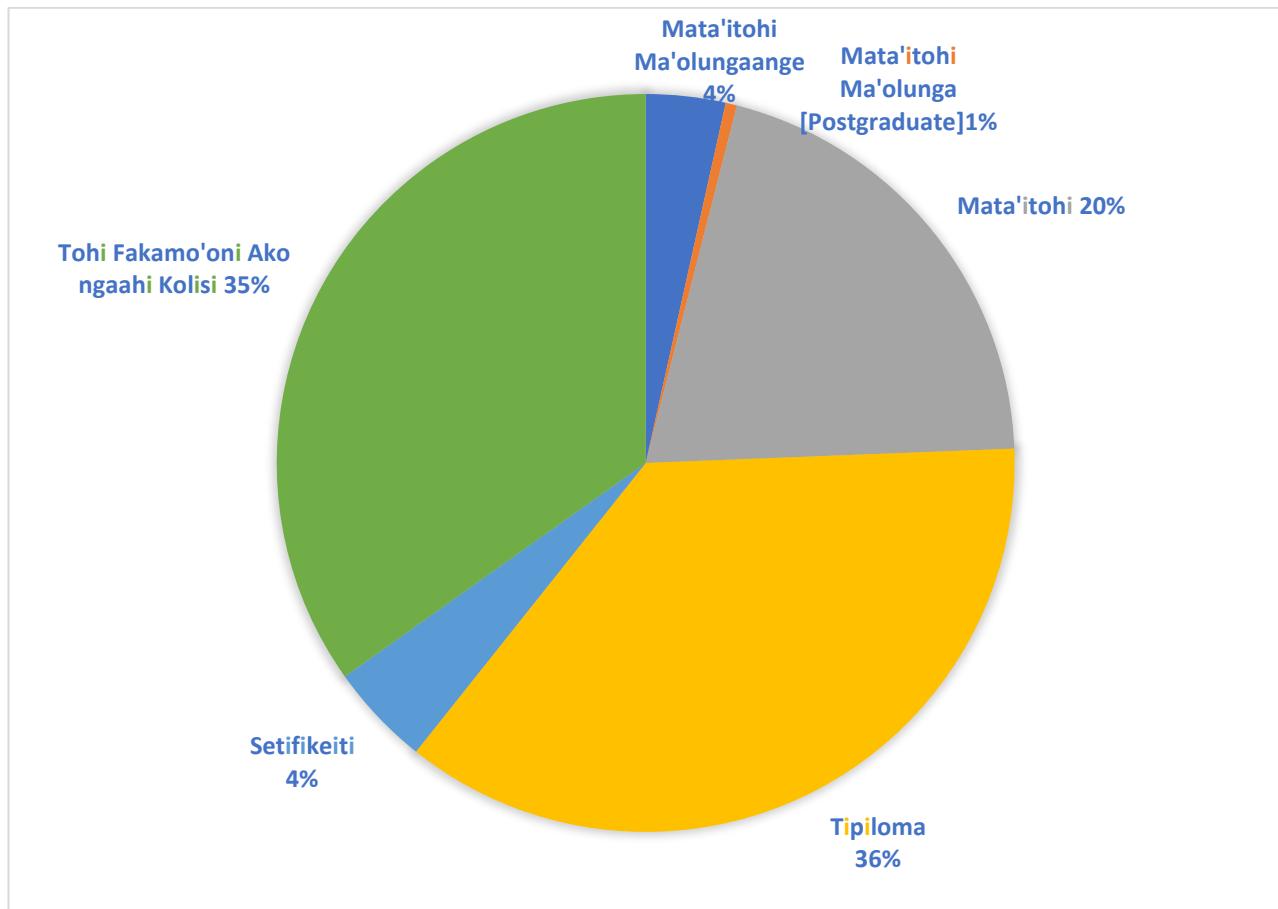
Tepie 3: Fehikitaki Fakangae

<u>Kau ngae tu 'uma 'u na 'e hu atu</u>			
Hingoa	Lakanga	Tu'unga Vahenga	Fakalahi
Michael Cokanasiga	Tokoni Pule Lahi	G	Fakafisi - 6/05/2022
Esafe Tokai	Tokoni Pule Ma'olunga ki he Tokoni Pule Lahi	H	Penisoni- 30/06/2022
Letisia Moli	Tokoni Pule Ma'olunga ki he Tokoni Pule Lahi	H	Fakafisi
Tevita 'Akaauola	'Ofisa Tukuhau Pule	I	Fakafisi
Halaevalu Kanongata'a	'Ofisa Tukuhau Ma'olunga	K	Fakafisi
Taufa Lolomana'ia	'Ofisa Tukuhau Ma'olunga	K	Hiki hake mo hiki atu ki MPE
Kilisitina 'Isitolu	'Ofa Tukuhau Ma'u mata'itohi	L	Hiki hake mo hiki atu ki MPE
Tu'ipulotu Hapa	'Ofa Tukuhau Ma'u mata'itohi	L	Penisoni
Asinate Tu'ipulotu	'Ofisa Tukuhau Kalasi I	N	Fakafisi - 18/01/2022
Soakai Taufa	'Ofisa Tukuhau Kalasi I	N	Fakafisi- 4/02/2022
Pita 'Aholelei	'Ofisa Tukuhau Kalasi I	N	Pekia- 8/08/2021
Lisiate Lavaka	'Ofisa Tukuhau Kalasi I	N	Pekia- 27/02/2022
Sela Ahio Mausia	'Ofisa Tukuhau Kalasi II	O	Fakafisi - 20/10/2021
Kathryn 'Atonio	'Ofisa Tukuhau Kalasi II	P	Fakafisi
Tevita 'Otuvaka	Tangata Le'o	S	Pekia- 23/12/2021
<u>*Kau Ngae na 'e Hu Mai</u>			
Sione Havea Vaiaku	'Ofisa Tukuhau Ma'u mata'itohi	L	Hu Fo'ou
Maria Tukutukunga	'Ofisa Tukuhau Ma'u mata'itohi	L	Hu Fo'ou
Selai Tukunga	'Ofisa Tukuhau Ma'u mata'itohi	L	Hu Fo'ou - 23/05/2022
Salote Finau	'Ofisa Tukuhau Kalasi I	N	Hu Fo'ou - 31/01/2022
Viliami Manumu'a	'Ofisa Tukuhau Kalasi I	N	Hu Fo'ou - 23/05/2022
Faaftai Fe'aomoeata	'Ofisa Tukuhau Kalasi III	Q	Hu Fo'ou - 7/12/2021
Kalolaine Teutau	'Ofisa Tukuhau Kalasi III	Q	Hu Fo'ou - 7/12/2021
Taina 'Oto'ota	'Ofisa Tukuhau Kalasi III	Q	Hu Fo'ou - 7/12/2021
Joy Ha'unga	'Ofisa Tukuhau Kalasi III	Q	Hu Fo'ou - 23/05/2022
Hu'avai Kolo'ofa'i	'Ofisa Tukuhau Kalasi III	Q	Hu Fo'ou - 30/05/2022
Moli Makaafi	'Ofisa Tukuhau Kalasi III	Q	Hu Fo'ou
Mele Faka'osiula	'Ofisa Tukuhau Kalasi III	Q	Hu Fo'ou
Soane Falemaka	'Ofisa Tukuhau Kalasi III	Q	Hu Fo'ou - 9/12/2021
Taufa 'Otuvaka	Tangata Le'o	S	Hu Fo'ou - 20/06/2022
Tangimeimuli Teulilo	Tangata Le'o	S	Hu Fo'ou
Lavenita Langilangi	Tokotaha Tauhi'api	S	Hu Fo'ou

Tepile 4: Tokolahi e Ngaahi Lakanga Fakalevolo

Lakanga	Tu‘unga Vahenga	Lahi ‘o e Lakanga
Minisita	B	1
Pule Lahi	D	1
Tokoni Pule Lahi	F	1
Tokoni Pule Lahi	G	4
Tokoni Pule Ma‘olunga ki he	H	8
Tokoni Pule Lahi		
‘Ofisa Tukuhau Pule	I	4
‘Ofisa Tukuhau Ma‘olunga	K	30
‘Ofisa Tukuhau Ma‘u mata‘itohi	L	21
‘Ofisa Tukuhau	M	25
‘Ofisa Tukuhau Kalasi I	N	36
‘Ofisa Tukuhau Kalasi II	O	17
‘Ofisa Tukuhau Kalasi II	P	5
‘Ofisa Tukuhau Kalasi III	Q	23
‘Ofisa Talitali Kakai	R	5
Faka‘uli	R	5
Tangata Le‘o	S	5
Tokotaha tauhi‘api	S	5

Fakatata 1: Tuúnga Fakaako e Kau Ngaue

2.1.1 Ngaahi Polokalama Fakalakalaka mo e Ako ‘a e Kau Ngaue

‘Oku tokanga ‘a e Potungaue ki hono langa hake ‘a e ‘ilo mo e taukei ‘a e kau ngaue tautefito ki he ngaahi ‘elia fakatekinikale ‘i he ngaue faka-tukuhau mo e tute. Ko e tepile ‘oku fakahā atu ‘i lalo ‘oku ne fakama‘opo‘opo ai ‘a e lahi ‘o e ngaahi fakataha mo e ako ne kau atu kiai ‘a e kau Ngāue.

Tepile 5: Ngaahi Ako mo e Polokalama Fakataukei

Ngaahi Polokalama Ako Ngaue	‘Aho
1. Fakalakalaka ‘o e Ngaue Fakatukuhau	‘Aho 17– 25 ‘o ‘Aokosi, 2021
2. Ako ngaue‘aki ‘a e fakalakalaka fakatekinolosia ki he tukuhau	‘Aho 12 ‘o Me, 2022
3. Ako ki he ngaahi fakamahu‘inga fakakasitomu, tukuhau ngaue‘aki mo tauhi ‘ae ngaahi tu‘utu‘uni fakatukuhau.	‘Aho 31 ‘o Me ki he ‘aho 2 ‘o Sune, 2022
4. Tataki mo Tokanga‘I ‘o e Pa‘anga Hu mai ‘I he ngaahi taimi faingata‘a faka‘ekonomika	Konga 1: ‘Aho 27 ‘o ‘Okatopa, 2021 Konga 2 : ‘Aho 23 ‘o Novema, 2021 Konga 3: ‘Aho 2 ‘o Fepueli, 2022 Konga 4: ‘Aho 2 ‘o Ma‘asi, 2022 Konga 5: ‘Aho 6 ‘o ‘Epeleli, 2022 Konga 6: ‘Aho 4 ‘o Me, 2022 Konga 7: ‘Aho 8 ‘o Sune, 2022

2.1.2 Ko e sisitemi ki hono pule‘i ‘o e fakahoko ngaue (PMS)

Na‘e faka kakato ki PSC e ngaue ni he áho 10 ó Áokosi, 2022. Ko e ola leva eni he Tepile ‘i lalo.

Fakapale	Tokolahi ‘o e Kau Ngaue
5%	15
3%	125
1.5%	129
0%	-

2.1.3 Ngaahi Pale Makehe

Na‘e pukepuke ai pe ‘e he Potungaue ‘a e tu‘unga ma‘olunga taha ki he ola ‘o e fakahoko fatongia fakaloto Potungaue ‘o e PMS ‘i hono fakalele faka-kuata ‘o fakatatau ki he ngaahi ola ngaue ‘oku tuku mai mei he ‘Ofisi ‘o e PSC.

- Kuata 1 - Ma‘u e Maama Lanu Mata
- Kuata 2 - Ma‘u e Maama Lanu Mata
- Kuata 3 - Ma‘u e Maama Lanu Mata
- Kuata 4 - Ma‘u e Maama Lanu Mata.

2.2 Ngaahi Ola Ngaue

Ko e ngaahi taumu‘a ola ‘o e palani fakalakalaka ‘a e Pule‘anga [TSDF II] ‘a ia ‘oku poupou kiai ‘a e ngaahi taumu‘a ‘a e Potungaue na‘e faka‘amu ke maa‘usia.

Ko e fua fatongia ‘o e Potungaue, ‘oku tokoni lahi ia ke maa‘usia ‘a e taumu‘a ola ‘e tolu [3] mei he ngaahi taumu‘a fakalukufua ‘e fitu [7] ‘oku ‘osi tohi‘i mai ‘i he Fa‘unga Palangi Langa Fakalakalaka ‘a Tonga II 2015-2025.

A] Ke longomo‘ui e ‘ilo, poto mo taukei faka‘ekonomika.

H] Ke taliui ki he pule lelei mo fakamalohia e pule ‘a e lao.

L] Ke hokohoko atu e ngaahi ngaue tauhi va mo tu‘apule‘anga, malu‘i ‘o e Fonua pea moe pule tau‘ataina.

2.2.1 ‘Ofisi ‘Eiki Minisita mo e ‘Ofisi ‘o e Pule Ngaue

<i>Taumu‘a Ngaue [Palani Ngaue Fakata‘u Tolu]</i>	<i>Ngaahi Ola</i>	<i>Ngaahi Founga Ngaue</i>
Taumu‘a Ngaue 1: Lelei ange ‘a e fale‘i mo e tataki ‘o e ngaahi Va‘a Ngaue ‘a e Potungaue mo hono tokangaekina ‘a e ngaahi kupu fekau‘aki.	Tali ‘e he Kapineti ‘a e ngaahi pepa na‘e fakahau atu pea na‘e peseta ‘e 100 ‘a hono fakahoko ‘a e ngaahi ngaue. Fakahoko mo fakahau atu ‘a e palani fakata‘u moe patiseti ‘a e Potungaue ki he ta‘u fakapa‘anga pea na‘e fakapaasi ia ‘i Hale Alea.	Fengaue‘aki vaofi ‘a e ongo sekelitali ‘a e ‘Eiki Minista mo e Pule Lahi ki hono fakakakato ‘a e ngaahi palani moe fokotu‘utu‘u na‘e fiema‘u ke fakahau ki Hale Alea mo e Kapineti. Toe tokoni lahi ‘a e lipooti mei he kau Tokoni Pule Lahi ‘o e tafa‘aki takitaha ki hono ‘ilo ‘e he ‘Eiki Minisita

	Alea'i 'o e Fakamatala Fakata'u 'i Fale Alea.	mo e Pule Lahi 'a e tu'unga 'oku a'u ki ai 'a e fakahoko ngaue 'a e Potungaue.
	Fakahoko 'a e ngaahi ngaue fo'ou 'e 4 ki hono toe fakaivia ange 'a hono malu'i 'o e kau'afonua, fakafaingofua'i 'o e fefakatau'aki pea mo hono tanaki 'o e pa'anga hu mai.	

2.2.2 Va'a Pule'i Fakangaue e va'a Pa'anga Hu Mai

Taumu'a Ngaue [Palani Ngaue Fakata'u Tolu]	Ngaahi Ola	Ngaahi Founga Ngaue
Taumu'a Ngaue 2: Fakafotunga lelei, faitotonu pea longomo'ui 'i hono ngāue'i 'a e ngaahi taumu'a ngāue 'o fakatatau ki he ivi fakangāue.	Fakahu atu 'a e 'uluaki tatau 'o e Palani Ngaue mo e Patiseti ki he 'Ofisa Pule Ngaue mo e Kau Taki Ngaue; Fakahu atu 'a e palani fakaangaanga ki he 'Ofisi 'o e Palemia; Palani Ngaue mo e Patiseti (palani ngaue fakaangaanga 1, 2 mo e aofangatuku) na'e fakahu 'i he taimi totonu. Ko hono to e vakai'i 'o e Palani Ngaue mo e Patiseti na'e ngata ki he 'aho 29 'o Siulai, 2022 pea na'e fakahu 'i hono taimi totonu.	Ako mo mahino'i 'a e ngaahi felalave'i 'o e ngaahi palani ko 'eni pea fakakakato 'a e ngaue kiai kimu'a 'i he taimi 'oku tuku mai.

	<p>Kakato ‘a e ngaue ki he palani fakata’u ‘a e Potungaue (AMP) mo e Palani Ngaue Fakalakalaka (PDP) ‘i he konga kimu’ a pe ‘o e ta’u fakapa’anga ko ‘eni.</p>
	<p>Fakahoko ‘a e ngaue kihe Fakamatala Fakata’u ‘o e Potungaue; Taumu’ a ke fakahu ki Kapineti ‘i he taimi kuo tuku mai.</p>
	<p>Fakahu ‘a e lipooti faka-mahina 6 fika 1 ‘a e ‘Ofisi ‘o e Pule Ngaue ki he ‘Ofisi ‘o e Komisoni ‘a e Kau Ngaue Fakapule’anga; Lipooti faka-mahina 6 fika 1 na’ e fakahu ‘i hono taimi totonu, Lipooti faka-mahina 6 fika 2 na’ e ngata ki he ‘aho 29 ‘o Siulai, 2022 pea na’ e fakahu ‘i hono taimi totonu.</p>
	<p>Na’ e Fakahu ‘a e konga ‘uluaki ‘o e Tokangaekina & Toe Vakai’I (M&E) ki he ‘Ofisi ‘o e Palemia; Ko e M&E ‘oku faka-mahina 6 ‘i he taimi ni, pea koe konga ‘uluaki na’ e fakahu ‘i hono taimi totonu pea ko e konga hono ua na’ e ngata ia ki he ‘aho</p>

	<p>29 ‘o Siulai pea na’e fakahu ‘i hono taimi totonu.</p>	
	<p>Na’e kakato ‘a e ngaue fakaloto-Potungaue ki he Founga Pule’i ‘o e Fakahoko Fatongia (PMS) ki he vaeua ta’u mo e faka’osinga ‘o e ta’u fakapa’anga; Na’e fakahu atu ‘a e ola ‘o e PMS ki he vaeua ta’u mo e faka’osinga ‘o ta’u fakapa’anga ki he ‘Ofisi ‘o e Komisoni ‘a e Kau Ngaue Faka-Pule’anga; Na’e fakahu atu ‘a e lipooti faka-kuata ‘o e Founga Pule’i ‘o e Fakahoko Fatongia (PMS) mei he Kuata ‘uluaki ki he Kuata fā.</p>	<p>Katoa ‘a e ngaahi ngaue faka-PMS ki he ta‘u fakapa’anga ko ‘eni na’e kakato lelei mo fakahu ki PSC ‘i he ‘aho ‘e taha kimu‘a ‘i he taimi totonu ne fiema‘u ; pea na’e lanu mata katoa ‘a e Lipooti Faka-kuata ‘a e PMS ne fakahu ‘i he ta‘u faka-pa’anga.</p>
	<p>Kakato ‘a e ngaue ki he Patiseti Faka-ta‘u ‘o e Potungaue pea fakahu ki Falepa’anga ‘i he taimi na’e tuku mai.</p>	<p>Ko hono fatu ‘o e patiseti faka-ta‘u ‘oku fakatatau ia ki he Palani Ngaue Fakata‘u 3 kuo ‘osi faka-paasi. Ko e ngaue ‘oku fakamahu‘inga‘i lahi taha ki he ta‘u fakapa’anga hoko ko e misini tali totongi [ESRS].</p>
	<p>Tokanga’i lelei ‘o e ngaahi ‘eseti kuo lesisita ‘e he Potungaue, na’e tali ia ‘e he ‘Ofisa Pule Ngaue pea na’e fakahu atu ‘a e lisi ‘o e ‘eseti kuo lesisita fakamuimuitaha</p>	<p>Lipooti faka-mahina 6 ‘o e ‘eseti ke fakahoko ‘i Siulai 2022, pea koe ngaahi ‘eseti na’e maumau ‘oku fakama‘opo‘opo ‘o lipooti ki he ‘Ofisi ‘o e Pule</p>

	<p>‘a ia ‘oku ‘i he mahu’inga ko e \$5000 pe lahi ange ai ki Falepa’anga; ‘oku tokanga’i eni mo lekooti fakaloto-Potungaue ‘o faka-mahina ‘e ono.</p>	<p>Ngaue ke ne tali kimu’a pea fakahau atu ki Fale pa‘anga ke fakakato ‘a e ngaue ki hono faka’auha.</p>
	<p>Fakahau e ngaue ki hono fakafuofua’i ‘a e anga e tu’u ‘o e Tanaki Pa‘anga Hu mai mo e Ngaahi Fakamole ki he kaha’u. (Revenue and Expenditure Forecast)</p> <p>Na’e tokanga’i mo muimui’i faka-mahina ‘a e ngaue ki hono fakafuofua’i ‘o e Tanaki Pa‘anga Hu mai mo e ngaahi fakamole ki he kaha’u pea fakahoko ki he ‘Ofisa Pule Ngaue kimu’a hono fakahau atu ki he va’a Patiseti ‘o Falepa’anga kimu’a ‘i he taimi na’e tuku mai.</p>	<p>Ngaue vaofi mo e timi ‘o e va’ a patiseti ‘a Falepa’anga ki hono lipooti faka-uike ‘a e ngaahi fakafuofua’ pea mo fakama’ala’ala ‘a e tupu mo e holo ‘o ngaahi ma’u’anga tanaki pa’anga hu mai.</p>
	<p>Kakato ‘a hono Fakafo’ou ‘a e ngaahi misini komipiuta moe polokalama ‘oku ngaue‘aki ‘e he Potungaue ki he kalasi fakamuimui taha mo toe lelei ange. Na’e ‘osi laiseni kotoa ‘a e ngaahi polokalama ‘i he ngaahi misini</p>	<p>Na’e fakafo’ou kotoa ‘a e ngaahi me’ a ngaue faktekinolosia ki he fakamuimuitaha. Na’e tu’utu’uni ‘e he Pule Ngaue ke laiseni ‘a e ngaahi polokalama faka-komipiuta kotoa pea koe me’ a kotoa kuo ‘osi fakafo’ou pea ‘oku lolotonga kakato mo lele lelei.</p>

	<p>komipiuta pea ‘oku malu mo hao ke ngaue’aki ‘i fakaloto ‘apingaue pea mo tu’afoki.</p>	
	<p>Kakato ‘a hono fatu fo‘ou e uepisaiti (website) ‘o e Potungaue ‘o toe lelei ange ia ‘i he uepisaiti (website) motu’a. ‘Oku to e faingofua ange ‘a hono ngaue’aki mo e toe tanaki faka’aho atu pea ‘oku to e maluange mo faingofua ange ‘a hono ngaue’aki ‘iloto’ni pea mo tu’afoki.</p>	<p>Na‘e fatu e uepisaiti (website) fo‘ou ‘a e Potungaue ‘o ngaue’aki ‘a e fakamuimui taha ‘o e polokalama faka-uepisaiti 9 (Drupal 9). ‘Oku mau ma‘u ‘a e ngaahi fakamatala lelei mei he kau totongi tukuhau fekau‘aki pea mo e uepisaiti.</p>
	<p>Laka hake ‘i he peseta ‘e 95 ‘a e ngaahi netiueka (network) ‘oku ngaue lelei ‘aupito mo malu.</p>	<p>‘Oku ma’olunga mo longomo’ui ‘a hono tokangaekina ‘a e netiueka ‘a e Potungaue (LAN, WIFI mo e WAN) – pea malu foki ‘i he taimi kotoa</p>
	<p>Na‘e kakato ‘a e polokalama ako ‘e 10.</p>	<p>Fakahoko lelei ‘a e polokalama fakataukei ko ‘eni ‘o e tu‘utu‘uni ngaue fo‘ou ki he RSAA ki he kau ngaue moe ngaahi kupu fengae‘aki ‘a e Potungaue.</p>

2.2.3 Va'a Tokangaekina 'a e Kau Totongi Tukuhau

Taumu'a Ngaue <i>[Palani Ngaue Fakata'u Tolu]</i>	Ngaahi Ola	Ngaahi Founga Ngaue
Taumu'a Ngaue 3: Ke fengaue'aki vaofi mo longomo'ui 'a hono faka'ai'ai 'a e hoa ngaue fakatukuhau ke nau tauhi 'a e honau ngaahi fatongia fakatukuhau.	Kakato peseta 'e 100 'a e ngaue ki he ngaahi fakamatala tukuhau ne fakahau mai Fakakatoa 'a e 'a'ahi ki he kau totongi tukuhau na'e 224 – pea 'ikai ke 'iai ha launga mai ki he anga 'o e fakahoko fatongia. Na'e peseta 'e 100 'a e ngaue ki hono fakama'opo'opo e ngaahi totongi tukuhau. Na'e peseta 'e 100 'a e tonu 'o e fakamatala faka-tukuhau ne tukuatu ki he kau totongi tukuhau. Na'e kakato 'a e polokalama ako mo e fakataukei 'o e ngaue faka-tukuhau 'e 116. Na'e kakato 'a e polokalama talatalaifale fekau'aki mo e tukuhau 'e 51.	
	*Na'e ma'u 'a e kole fika tukuhau 'e 2196. *Na'e peseta 'e 100 'a e ngaue ki hen'i	Neongo 'a e to mai 'a e KOVITI-19, na'a mau malava ke tanaki 'o hulu 'i he taketi.

	<p>loto pe ‘i he ‘aho ngaue ‘e 1-2 , pea toe kakato lelei ‘a hono fakahoko e lesisita laiseni tukuhau ngaue’aki ki he ngaahi pisinisi ‘e 12.</p> <p>*Na‘e fakakatoa e fika-tukuhau na‘e to‘o mei he sisitemi fe’unga mo e 36, ‘a ia koe toko 18 mei he kau lesisita fika-tukuhau taautaha pea 18 mei he kau lesisita pisinisi</p> <p>*Na‘e fakahoko e ‘a‘ahi fakatu‘upakē ki he ngaahi pisinisi lesisita tukuhau ngaue’aki ‘e 44 pea na‘e peseta ‘e 100 ‘a e ngaue na‘e fakakakato kiai.</p> <p>*Na‘e peseta ‘e 90 ‘a e ngaahi pisinisi kuo tali ke fakalelei’i ‘a e ngaahi fakamatala lesisita.</p> <p>*Na‘e peseta ‘e 100 ‘a e ngaue ki hono lesisita ‘o ngaahi pisinisi fo‘ou.</p>	
--	---	--

	<p>*Na‘e fe‘unga mo e fakamatala tukuhau ‘e 12,239 na‘e fakahoku mai, peseta ‘e 100% ‘a e ngaue ne fakahoko kiai.</p> <p>*Katoa ‘a e ngaahi fakamatala tukuhau ne ngaue pe kiai ‘i loto ‘i he ‘aho ngaue ‘e 4.</p>	Neongo ‘a e to mai ‘a e KOVITI-19, na‘a mau malava ke tanaki ‘o hulu ‘i he taketi.
	<p>*Faile fo‘ou ‘e 4751 na‘e tanaki ki he faile lolotonga.</p> <p>* Na‘e peseta ‘e 100 ‘a hono tokanga‘i ‘o e ngaahi faile.</p>	Neongo ‘a e to mai ‘a e KOVITI-19, na‘a mau malava ke tanaki ‘o hulu ‘i he taketi.
	<p>Na‘e peseta ‘e 100 ‘a e ngaue ki hono fakapapau‘i ‘oku tonu ‘a e fakalelei ki he ngaahi tukuhau. (fakalelei‘i e ngaahi kuletiti ‘i he tukuhau ngaue‘aki, fakalelei‘i e ngaahi ‘akauni, fakatonutonu e totongi, fakatonutonu ‘a e totongi mei he potungae ‘a e Pule‘anga.</p>	Na‘e ma‘u ‘e he kau ‘Ofisa ha taukei fe‘unga ke fakahoko lelei‘aki ‘a e ngaue ‘o fakatatau pea mo e ngaahi founa ngaue kuo tuku mai ke muia ‘e ha ‘Ofisa ke ne a’usi ha ola ‘oku lelei ange. Na‘e vahe‘i ‘a e kau ‘Ofisa ki honau mala‘e takitaha ke nau nofo taha ‘i honau takitaha fatongia. Ko e ‘Ofisa takitaha na‘a nau ngaue fakatatau ki he tu’utu’uni ngaue pea fakahoko ia ‘i ha founa longomo‘ui mo lelei pea mei he kau ‘Ofisa ki he Tokoni Pule Ngaue.
	<p>Na‘e peseta ‘e 95% ‘a e ngaue ki he tohi faka‘atā pea fakahoko pe ‘i loto ‘i he ‘aho</p>	‘Ofisa pe ‘e taha ‘oku ne tokanga‘i ‘a e ngaahi ngaue fakavavevave koeni. Ko e tu’unga ‘o e ‘ofisa ko e ‘Ofisa

	<p>ngaue ‘e 3. Fakakau kiai mo e fiema’u fakavavevave ‘a e tokotaha totongi tukuhau ‘a ‘ene tohi tukhau faka’atā</p> <p>Na’e kakato ‘a e polokalama ‘a’ahi ‘e 15 mo e ako ‘e 5.</p>	<p>Tukuhau Kalasi II pea tokoni pe kiai ‘a ‘ene Supavaisa ‘i he taimi ‘oku ne mama’o ai mei he ngaue; Ma’u ‘a e taketi:</p> <p>Ma’u pe ‘a e taketi: na’e lahi e ngaahi ‘a’ahi ki he ngaahi pisinisi mo e ako koe’uh i ko e lao fo’ou RSAA mo e misini tali totongi (POS)</p>
	<p>Na’e fakahui mai ‘a e kole fika tukuhau ‘e 58 pea na’e fakakakato katoa ‘i he ‘aho pe ‘e 3.</p> <p>Na’e fakahoko ‘a e ngaue ki he fakamatala tukuhau ‘e 1,106/1,106.</p> <p>Fakahui mai ‘a e tukuhau vahenga fakata’u ‘e tahā.</p>	<p>Ma’u pe ‘a e taketi: katoa ‘a e fika-tukuhau na’e fakahui mai na’e fakahoko kiai e ngaue ‘i he taimi lelei ‘i loto pe ‘i he ‘aho ngaue ‘e 1.</p> <p>Ma’u pe ‘a e taketi – lava pe ‘o fakahui ‘a e ngaahi fakamatala ki he RMS.</p> <p>Ma’u pe ‘a e taketi – lava lelei pe ‘a e fakahui ‘a e tukuhau vahenga fakata’u ‘i hono taimi totonu.</p>

2.2.4 Va‘a ‘o e Ngaahi Pisini Lalahi

<i>Taumu‘a Ngaue</i> [Palangi Ngaue Faka-ta‘u 3]	<i>Ngaahi Ola</i>	<i>Ngaahi Founga Ngaue</i>
	<p>Na’e fai ‘a ngaue ki he fakamatala tukuhau ‘e 379.</p>	<p>Palani ke fakahoko kātoa ‘a e ngāue ‘i loto he ‘aho ‘e fā hili e ‘aho ke ‘osi ki ai.</p>

Taumu'a Ngaue 4: Sisitemi ngae 'oku ne fakaivia 'a e tauhi tu'utu'uni 'a e ngaahi pisinisi lalahi.	Kotoa e ngaahi fika ngāue 'oku fakahoko pe ia 'i loto he 'aho 'e 3.	Holoki 'a e taimi fakahū mai mei he 'aho 'e 5 ki he 'aho 'e 3.
	Kakato peseta 'e 100	'Oku 'ikai foki ke fakasitua'i 'e he Heilala ha taha 'oku 'ikai memipa, 'oku 'ne fiemālie pē ke nofo 'o fakakakato 'a e fiema'u koia.
	a) Malava lelei 'a e ngaue fakalelei ki he tukuhau vahenga mo e tukuhau ta'ofi 'e 4	
	b) Peseta 'e 100 'a e ngaue ki hono fakalelei'i 'a e 'akauni 'a e kau memipa Heilala.	Ko e lipooti faka-uike 'a e timi Heilala na'e fatu ia ke faka'ilonga'i 'a e palanisi 'o e ngaahi 'akauni 'i he uike takitaha.
	Malava lelei 'a e ngaue ki he ngaahi kole fakafoki 'o e Tukuhau Ngaue'aki 'i he 'aho pe 'e 45. Peseta 'e 100 'a e ngaahi likuesi kuo lava 'o fai ki ai 'a e ngāue pea fakatatali ki ha tu'utu'uni 'a e Pule Lahi ke hoko atu 'a e ngaue pe 'ikai.	To e fakalelei'i 'a e Tu'utu'uni Ngaue ki he fakafoki 'o e Tukuhau Ngaue'aki, ke totongi fakafoki kae toki vakai'i 'a e ngaahi fakamatala fekau'aki.
	'Ave 'a e ngaahi fakamatala faka-'ata 'i he 'aho faka'osi 'o e kuata 3 mo e 4; Tufaki 'a e ngaahi tohi fakamo'oni ki he Tukuhau Ta'ofi 'o e pa'anga 'ave ki muli	Fakalelei'i e tu'utu'uni ke ngāue ki he tohi faka'ata ke 'aho 'e 4 kimu'a he 'aho 'oku 'osi ki ai.

	<p>‘i he ‘aho ngaue pe ‘e 3. Peseta ‘e 100 hono ‘ave ‘a e ngaahi tohi fakamo’oni ‘i he ‘aho ngaue faka’osi ‘o e mahina, tohi fakamo’oni ki he Tukuhau Ta’ofi ‘o e pa’anga ‘ave ki muli kimu’a pea kole ‘a e taha ngaue.</p>	
	<p>Kakato ‘a e peseta ‘e 100 ‘a e ngaue ki hono vakai’i ‘a e tu’unga falala’anga ‘o e kau memipa Heilala.</p>	<p>Na‘e fokotu‘utu‘u ‘a e lipooti fakauike ‘a e timi Heilala ke lava ke ‘ilo‘i ‘a kinautolu ‘oku ‘ikai ke nau talangofua.</p>
	<p>Fakamatala tukuhau ‘e 522 ne fakahu ki he RMS.</p>	<p>Ko e kau memipa Koula mo e Siliva ‘oku fakahoko ‘a hono fakamanatu fakamahina kiate kinautolu ‘i he ‘imeili ke fakahu mai ‘enau fakamatala fakatukuhau ‘i he taimi totonu, pea vahevahe ki he kau ngaue ke nau fakahu ‘i he taimi pe ‘oku ma’u ai ‘a e fakamatala.</p>
	<p>Fe’unga ‘a e faka’atā fakatukuhau taimi loloa ‘e 440 mei Sanuali ki Sune 2022 ko hono fakaikiiki ‘eni; Koula (48), Siliva (72), Polonise (320).</p>	<p>‘Oku fakamanatu mai ‘e he tohi māhina ki he timi ‘i ha uike ‘e taha kimu’a ke teuteu’i pea tufa ‘a e tohi faka’atā taimi loloa ki he kau memipa.</p>
	<p>Peseta ‘e 90 ‘o e ngaahi ‘akauni Koula mo e Siliva kuo fakalelei‘i</p>	<p>Ko e tauhi ‘a e vā ngaue lelei mo e memipa Heilala, ko e vave ange ‘a e fetu‘utaki ‘i he telefoni pe ‘imeili ke fakalelei‘i ‘enau ngaahi ‘akauni.</p>

	Ko e kole fakafoki ‘o e Tukuhau Ngaue‘aki ‘oku fakahoko pe ‘a e ngāue ki ai ‘i loto ‘i he ‘aho ngaue ‘e 45.	‘Oku fakangofua kitautolu ‘e he tu‘utu‘uni LTO ke totongi fakafoki he taimi pe ko ia pea toe vakai‘i ‘i loto ‘i he uike ‘e 2
	Malava ‘o ma‘u ‘a e peseta ‘e 38 ‘o e mo‘ua mo e peseta ‘e 90 ‘o e kinautolu na‘e ‘ikai fakahu mai ‘enau fakamatala fakatukuhau.	Na‘e tokanga‘i lelei ‘a e ngaahi ‘imeili fakamanatu mo e ngaahi kole fakalahi koe‘ahi ke ‘osi ‘a e tokolahia taha ‘i he ‘aho 22 ‘o Sune. Na‘e ngaue‘aki ‘a e Kafataha ko e founiga ngaue ia ke malava ‘o ma‘u taketi fakapa‘anga neongo ‘a e ngaahi kole fakaloloa mo e kole ke totongi fakakongokonga ‘a e mo‘ua. ‘Oku kau henihono tanumaki ‘o e ngaahi va fetu‘utaki lelei mo ‘etau kau kasitomā, a‘utonu ‘o fakataha mo femahino‘aki ki he ngaahi fatongia fakatukuhau mo tokoni‘i ‘i he taimi pe ko ia ‘a e tokotaha totongi tukuhau ‘i he‘enau ngaahi kole ke fakafaingofua‘i hono fakalele ‘enau ngaahi pisinisi. Ko e ngaahi me‘a ni kotoa, ‘oku fakataumu‘a ki ai e pa‘anga hu mai ke feau.
	Peseta ‘e 100 ‘o e totongi fakakongokonga, to‘o e ngaahi tautea, kole fakaloloa e ngaahi fakamatala, ke fakahoko ‘i hono taimi totonu.	‘Oku hoko ma‘u pe hono fakatonutonu ki he fakamuimuitaha ‘o e RMS ke vave ai e ngāue ‘a e timi hono fakafuofua‘i mo ‘omai ha fale‘i ki he ‘Ofisa Tokoni Pule mo e ‘Ofisa Pule Lahi. Tānaki ki ai, mo e tali mei he ‘Ofisa Tokoni Pule mo e ‘Ofisa Pule Lahi ke ‘omai e fale‘i ke fakahoko ‘a e ngāue ‘i ha taimi lelei.

	Ko e fakamatala tukuhau ‘e 81 na’e fakahu ki he RMS.	Ngāue fakatimi – ngāue fakataha mo e ngaahi tafa‘aki kehe ke ma‘u mai ‘a e foomu 4 ‘a e kau memipa ke fai ha ngāue ki ai mo fakafuofua‘i. Tānaki ki ai na’e fai ‘a e a’u atu ki he kau kalake fai vahe, ke nau fakahū mai ‘a e foomu 4, ke fai ‘a e ngāue ki ai.
	Peseta ‘e 90 kotoa ‘o e ngaahi kole totongi fakafoki, na’e fai ‘a e ngāue ki ai, mo e peseta ‘e 52 ‘o e Kakai Ma’olunga ‘o e Fonua (high-profile members), na’e tufa ki ai ‘a e ngaahi tohi mo’ua tukuhau.	Ko e ngāue ki he kau memipa ma’olunga, ‘oku fika ‘uluaki, ko e ngaue fevaofi‘aki mo e kau memipa koia, ‘oku malava ai ke faingofua ‘a e fakahoko ngaue.
	Ko e ngaue ki he ngaahi kole tohi tukuhau faka’ata’, ‘oku fakahoko pe ‘I he ‘aho ‘e 1.	Ko e tu’utu’uni ngaue ki he tohi kole tukuhau faka’ata ‘a e kau memipa ma’olunga, ‘oku ‘aho pe ‘e 1.
	Na’e hoko ‘a e fakangatangata KOVITI-19 mo e fakatamaki ‘o HTHH na’e malava pe ke fakakakato ‘a e ngaue ki he toko 8 ‘o fakafou ‘i he ‘imeili ‘e 3 mo e telefoni ‘e 5.	Faka‘aonga‘i e ‘imeili mo e telefoni – Talatalanoa vāofi

	Ko e Peseta ‘e 95 ‘o e ngaahi tautea kuo fakamolemole‘i pea na‘e fai ‘a e ngāue ki he ngaahi kole totongi fakakongokonga mei he kamata‘anga ki he ngata‘anga ‘i ha taimi lelei.	‘Oku hoko hono ma‘u ‘a e fakamuimuitaha ‘o e RMS ko ha me‘a ia ke vave ai hono fakafuofuo‘i ‘e he timi mo fai ha ngaahi fale‘i ki he Tokoni Pule mo e Pule Lahi. Tanaki ki ai mo e vave hono tali mai mei he Tokoni Pule mo e Pule Lahi ki he ngaahi fokotu‘utu‘u kuo ‘omai kae malava leva ke fakakakato e ngāue ‘i ha taimi lelei.
	Peseta ‘e 100 e malu ‘a e faile mo e ngaahi fakamatala fakamuimui taha.	Kotoa ‘a e ngaahi fakamatala fekau‘aki mo e Kakai Ma’olunga ‘o e Fonua (High Profile members) ‘oku fokotu‘utu‘u ia ki he ‘enau faile fakafo‘ituitui pea ‘oku loka ma‘u pē ‘i he taimi ‘oku ‘ikai ngāue‘aki ai.

2.2.5 Va‘a Fakalakalaka mo Tauhi Tu‘utu‘uni Fakatuhau

Taumu‘a Ngaue [Palani Ngaue faka-ta‘u 3]	Ngaahi Ola	Ngaahi Founga Ngaue
Taumu‘a Ngaue 5: Lelei ange ‘a e tauhi tu‘utu‘uni faka-tukuhau ke fakatupulekina ‘a e tanaki pa‘anga hu mai.	Na‘e a‘usia ‘a e peseta ‘e 92 ‘o e taketi ‘a e ngaahi fakamatala ‘oku ma‘u mai fakatatau ki he taimi ‘oku fiema‘u ki ai.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ngaue fakataha: Na‘e vahe‘i ‘a e ‘Ofisa ‘e 2 kena ngaue ki he ngaahi fakamatala. 2. Ngaahi ngaue na‘e ‘ikai palani: Talu ‘a e ngaahi ‘a e ngaahi fakataputapui ‘o e KOVITI-19 na‘e lahi mo e ngaahi fakamatala fakatuhau na‘e fiema‘u mei he kau taki ngaue.
	Na‘e kakato ‘a e peseta ‘e 100 ‘a hono liliu ‘o e ngaahi fakamatala felave‘i (relevant data) ki he fakamatala totonu (information) ‘i loto ‘i hono taimi totonu.	

	<p>Na'e peseta 'e 82 'o e taketi ki he ngaahi fakamatala ki he matavaivai 'a ia na'e tufaki atu ki he ngaahi tafa'aki felave'i.</p>	
	<p>Peseta 'e 100 'a e ngaahi palani 'oku fakataumu'a ke faka'ai'ai e tauhi tu'utu'uni 'a e kakai totongi tukuhau na'e malava 'o fakakakato taimi totonu.</p>	<p>Tokoni mei he PFTAC – ko e tokoni na'e fakahoko mei he PFTAC na'e malava ai ke mau fakakakato 'a e ngaue ki he Palani Fakalukufua ki hono fakalakalaka'i 'o e fakamatala tu'utu'uni fakatukuhau fika 2 (Overarching CIS version 2) kau kiai mo e fakamatala fakalakalaka'i 'o e tu'utu'uni fakatukuhau taautaha 'e 6.</p>
	<p>Peseta 'e 140 'o e kakai totongi tukuhau na'e lava 'o fai hono sivi'i 'enau tu'unga talangofua fakakuata.</p>	<p>Na'e uesia 'a e ngaue ni koe'ahi ko e ngaahi fakatapupui fakapule'anga pea fokotu'u ai e fakakaukau ke hiki'i 'a e taimi ngaue mei he taimi angamaheni ki 'Epeleli – Sune, kau atu pe ki ai mo hono teke'i 'a e ngaue ke kau 'i he ngaahi taumu'a ngaue lalahi 'a e Potungaue.</p>
	<p>Na'e peseta 'e 100 'a e ngaahi ngaue na'e vahé'i ke fai ki ai 'a e ngaue 'i loto 'i he taimi totonu.</p>	<p>A'usia 'a e taketi: Siofi 'a e fakamatala tukuhau taautaha 'i he 'aho tatau na'e tuku mai ai mei he tafa'aki 'oku nau fatu mo fokotu'utu'ha founa ke fakasi'isi'i 'a e ngaahi matavaivai (risk management section) pe ko ha tafa'aki kehe 'o muimui 'i he'enau ngaahi ngaue kuo nau fokotu'u mai.</p>
	<p>Na'e kakato 'a e peseta 'e 100 'a e ngaue ki hono fatu 'a e palani faka'atita (quality)</p>	

	<p><i>audit planning)</i> na‘e lava ‘o fakahoko taimi totonu.</p>	<p>: Vahe ‘a e ngaahi keisi ki he ‘Ofisa takitaha ngaue’aki ‘a e ‘imeili mo e tohi fakaloto ‘apingaue ‘i he ‘aho tatau pe.</p> <p>: ‘I loto ‘i he ‘aho ngaue ‘e 3 mei he ‘aho na‘e vahevahai, likuesi ai ‘e he Supavaisa ‘a e fakamatala fekau’aki mo e tu’unga ‘oku ‘i ai ‘a e keisi, ‘i hono siofi mo ‘analaiso pea pehe kihono fokotu’u ‘a palani ngaue faka’atita.</p> <p>: Fakama’opo’opo ‘a e ngaahi tanaki ‘a e ‘Ofisa takitaha ki he palani faka’osi ‘o e ngaue faka’atita.</p>
	<p>Peseta ‘e 100 ‘a e ngaahi ngaue fakamalohia ‘a e ngaue fakatukuhau na‘e lava ‘o tufaki</p>	<p>A’usia ‘a e taketi: Siofi ‘a e fakamatala tukuhau taautaha ‘i he ‘aho tatau na‘e tuku mai ai mei he tafa’aki ‘oku nau fatu mo fokotu’utu’u ha founa ke fakasi’isi’i ‘a e ngaahi matavaivai (risk management section) pe ko ha tafa’aki kehe ‘o muimui ‘i he’enau ngaahi ngaue kuo nau fokotu’u mai.</p>
	<p>Na‘e kakato ‘a e peseta ‘e 100 ‘a e ngaue ki hono fatu ‘a e palani faka’atita (<i>limited scope audit</i>) na‘e lava ‘o fakahoko taimi totonu</p>	<p>: Vahe ‘a e ngaahi keisi ki he ‘Ofisa takitaha ngaue’aki ‘a e ‘imeili mo e tohi fakaloto ‘apingaue ‘i he ‘aho tatau pe.</p> <p>: ‘I loto ‘i he ‘aho ngaue ‘e 2 mei he ‘aho na‘e vahevahai, likuesi ai ‘e he Supavaisa ‘a e fakamatala fekau’aki mo e tu’unga ‘oku ‘i ai ‘a e keisi, ‘i hono siofi mo</p>

		<p>‘analaiso pea pehe kihono fokotu’u ‘a palani ngaue faka’atita.</p> <p>: Fakama’opo’opo ‘a e ngaahi tanaki ‘a e ‘Ofisa takitaha ki he palani faka’osi ‘o e ngaue faka’atita.</p>
	Peseta ‘e 100 ‘o e ngaue faka’atita na’e malava ‘o fakahoko fakatatau ki he palani	A’usia ‘a e Taketi: Fakamalohia ‘a e ngaue fakataha mei he ngaahi tafa’aki kehekehe ‘o e Potungaue. Lahi e taimi ke fakahoko e ngaahi fakataha ‘o lava ai ke fokotu’u ‘a e ngaahi fakakaukau fo’ou ki hono tataki mo fakahoko ‘a e ngaue faka’atita. Na’e liliu ai mo e founiga ngaue faka’atita ki he founiga ‘oku toe lelei ange, pehe foki ki hono toe fakalahi mo e kau ngaue ke nau tokoni ke fakakakato e ngaue ni taimi pau mo totonu.
	Peseta ‘e 167 ‘o e ngaue na’e lava ‘o fakakakato ‘aia na’e ‘i ai ‘a e toko 14 ‘o e kakai na’e fili ke ‘atita‘i, pea koe toko 12 na’e lava ‘o fakakakato ‘i he uluaki mahina ‘e 6 ‘o e ta‘u fakapa‘anga.	A’usia ‘a e Taketi: Liliu e founiga fakahoko ngaue faka’atita ‘o ne tohoaki‘i ai ‘a e tu‘unga talangofua ‘a e kakai pea toe faingofua ange ai ‘a e talatalanoa mo e kakai totongi tukuhau. Ne fakamalohi ‘a e founiga ngaue ke ngaue fakataha ‘a e ngaahi va‘a fekau‘aki ki hono fakakakato e ngaahi ngaue ne fiema‘u ke fakahoko.

	<p>Kakato peseta ‘e 100 ‘a hono vahevahe mo hono palani ‘o ngaahi keisi (cases) ke fakatotolo’i.</p>	<p>A’usia ‘a e taketi: Siofi ‘a e fakamatala tukuhau taautaha ‘i he ‘aho tatau na’e tuku mai ai mei he tafa’aki ‘oku nau fatu mo fokotu’utu’u ha founiga ke fakasi’isi’i ‘a e ngaahi matavaivai (risk management section) pe ko ha tafa’aki kehe ‘o muimui ‘i he’enau ngaahi ngaue kuo nau fokotu’u mai.</p> <p>: Vahe ‘a e ngaahi keisi ki he ‘Ofisa takitaha ngaue’aki ‘a e ‘imeili mo e tohi fakaloto ‘apingaue ‘i he ‘aho tatau pe.</p> <p>: ‘I loto ‘i he ‘aho ngaue ‘e 2 mei he ‘aho na’e vahevahe ai, likuesi ai ‘e he Supavaisa ‘a e fakamatala fekau’aki mo e tu’unga ‘oku ‘i ai ‘a e keisi, ‘i hono siofi mo ‘analaiso pea pehe kihono fokotu’u ‘a palani ngaue faka’atita.</p> <p>: Fakama’opo’opo ‘a e ngaahi tanaki ‘a e ‘Ofisa takitaha ki he palani faka’osi ‘o e ngaue faka’atita.</p>
	<p>Na’e peseta ‘e 100 ‘a hono vahe atu ‘a e ngaahi tohi kole mo e ngaahi pepa tukuhau</p>	<p>A’usia ‘a e taketi: Ngaue’aki ma’u pe ‘a e founiga ngaue fakapolofesinale ke fakasi’isi’i ‘a e ‘ikai tauhi tu’utu’uni ‘a e tokotaha totongi tukuhau.</p>

		: Poupou'i 'a e ngaahi fika 'oku 'omai 'e he tokotaha totongi tukuhau kapau 'oku tonu 'a e fakamatala fika 'oku fakahu mai.
	Peseta 'e 91 'o e mo'ua tukuhau fuoloa na'e lava 'o tanaki 'i he kamata'anga 'o e ta'u fakapa'anga. ('oku tonu pea mo taimi lelei)	Poloseki Mekatoa, na'e fakahoko 'a e ngaue ki he toko 100 tu'ukimu'a 'i he polokalama tanaki mo'ua, palani e poloseki ke fakalakalaka 'a e tanaki, tohi fakamamafa'i ke totongi e mo'ua tukuhau, loto lelei ke fakahu mai 'ene ngaahi fakamatala totonu ki he ngaue faka-'atita, Poloseki Foa Kau Tu'u, siofi 'a e ngaahi totongi tukuhau kuo'osi tau 'a e aleapau.
	Kakato 'a e peseta 'e 95 'a e ngaue ki he ngaahi aleapau ki he totongi tātā e mo'ua tukuhau 'i loto 'i he 'aho ngaue 'e 3.	Taukei 'a e Kau 'Ofisa 'i he fakatalanoa, muimui'i totonu 'a e ngaahi founiga ngaue ke a'usia 'a e taumu'a ola ngaue 'oku toe lelei ange, 'oku fakakalakalasi 'a e lahi 'o e kau mo'ua tukuhau pea 'oku vahé kinautolu ki he 'Ofisa takitaha fakatatau ki he 'ene taukei 'i he ngaue ni.
	Peseta 'e 95 'o e ngaue ko'eni na'e lava 'o fakahoko ki he tanaki 'o e mo'ua lolotonga.	Fkamalohia pe 'a e polokalama toe talatalanoa mo e kakai totongi tukuhau 'a ia na'e fakahoko lelei ia 'e he kau Tokoni Pule 'o e Potungaue.
	Peseta 'e 95 'o e ngaahi kole fakasi'isi'i tautea na'e fakakakato 'i loto pe 'i he 'aho ngaue 'e 5.	

	<p>'I loto 'i he 'aho ngaue 'e 3 na'e lava 'o fakakakato ai 'a e ngaue ki he peseta 'e 90 'o e ngaahi kole fakaloloa 'o e totongi tukuhau.</p>	
	<p>Kakato mo tonu peseta 90 'a e ngaahi keisi mo'ua tukuhau fuoloa kuo tali fakaloto 'apingaue ke tamate'i</p>	Fakakakato lelei 'a e ngaahi keisi 'i he taimi totonu pea mahulu atu 'i he ngaahi taketi na'e fokotu'u. Lisi 'o e ngaahi mo'ua tukuhau fuoloa 'oku fakatatali ki he tu'utu'uni Kapineti hoko.
	<p>Peseta 'e 95 'o e ngaue ni na'e lava 'o fakahoko e lipooti e ngaahi fakamatala mo'ua tukuhau kuo fuoloa ta'u 'i he 'aho ngaue 'e 2.</p>	
	<p>Peseta 'e 95 'o e ngaue ni na'e lava 'o fakahoko 'a e lipooti 'o e tohi mo'ua 'ihe taimi pau mo totonu foki 'i loto 'i he 'aho ngaue 'e 5.</p>	
	<p>Ne lava 'o ngaue'i 'a e peseta 'e 125 'o ma'u mai ai 'a e ngaahi fakamatala tukuhau kuo fuoloa ta'u 'i he kamata'anga 'o e ta'u fakapa'anga.</p>	Fakahoko lelei 'a e fetu'utaki faka-telefoni ki hono muimui'i 'a e toko 100 tu'ukimu'a 'i he polokalama tanakimo'ua, ngaue fakataha mo e tafa'aki lesisita ki hono to e fakatonutonu 'o e ngaahi fakamatala tukuhau, muimui'i 'a e ngaahi pisinisi kuo 'osi tapuni pe 'ikai to e ngaue.

	<p>Na‘e lava ‘o fakakakato ‘a e peseta ‘e 95 hono fakahau mai ‘a e ngaahi fakamatala tukuhau ‘I loto pe ‘I he ‘aho ngaue ‘e 3.</p>	<p>Maau mo mahino ki he kau ‘ofisa‘a e fokotu‘utu‘u ‘a e founга ngaue</p>
	<p>Mahulu ‘a e ngaue lava fakakakato ‘a e peseta ‘e 95 fakahau tomui mai ‘a e ngaahi tohi kole fakasi’isi’i tautea pea ke ‘i loto pe ‘i he ‘aho ngaue ‘e 5.</p>	
	<p>Na‘e lava lelei ‘a e peseta ‘e 92 ‘a e ngaue ki he ngaahi tohi kole toloi ‘a hono fakahau mai ‘a e fakamatala tukuhau ‘i loto ‘i he ‘aho ngaue ‘e 2.</p>	<p>Lelei mo longomo’ui ‘a e sevesi fakatukuhau na‘e ngaue’aki fakatatau ki he tu’utu’uni mei he ‘Ofisa Pule Ngaue.</p>
	<p>Na‘e peseta ‘e 95 ‘a e ngaahi ngaue na‘e fakahoko ki he ngaahi pisinisi ‘oku ‘ikai ke to e ngaue (kakato, pau & taimi totonu) ‘i loto ‘i he ‘aho ngaue ‘e 5.</p>	<p>Lelei ‘a hono muimui’i mo ngaue’i ‘a e ngaahi tu’utu’uni ngaue mei he Kau ‘Ofisa ki he Tokoni Pule Ngaue.</p>
	<p>Lava lelei ‘o fakakakato ‘a e peseta ‘e 85 ‘a e ngaahi fetu‘utaki fakatelefoni ‘oku ngaue’aki ki hono muimui’i ‘a e kakai totongi tukuhau pea ke ngaue’i ‘i loto he ‘aho ngaue ‘e 5 ki mu‘a ‘i he ‘aho ‘oku ngata ai.</p>	<p>Lelei ‘aupito ‘a hono palani mo vahevahе ‘a e ngaue ni kae pehe ki hono muimui’i ‘a e ngaue kuo lava. Lelei ‘aupito hono fakaivia mo hono ako‘i ‘a e kau ‘ofisa</p>

	Lava lelei ‘o fakakakato ‘a e peseta ‘e 85 ngaahi fetu‘utaki fakateleponi ‘oku ngaue‘aki ki hono muimui‘i ‘a e kakai totongi tukuhau pea ke ngaue‘I ‘I loto he ‘aho ngaue ‘e 3 ki mu‘a ‘i he ‘aho ‘oku ngata ai.	
	Na’e peseta ‘e 95 ‘a hono fakakakato ‘o e fakamatala tukuhau ‘i loto ‘i he ‘aho ngaue ‘e 2	
	Lava ‘a e peseta ‘e 95 ki hono fakahu ‘a e lipooti ‘i loto ‘i he ‘aho ngaue ‘e 5.	
	Na’e kakato ‘i loto ‘i he ‘aho ngaue ‘e 1 ‘a e peseta ‘e 92 ‘o e ngaahi fakatonutonu ki he totongi (tonu, kakato & taimi lelei)	Na’e mahulu atu ‘i he taketi ‘a e ngaue na’e fakatonutonu.
	Na’e kakato ‘i loto ‘i he ‘aho ngaue ‘e 3 ‘a e peseta ‘e 85 ‘a hono fakatonutonu (taimi lelei, pau & kakato) e ngaue ki he tukuhau kuletiti (tax credits)	
	Na’e kakato ‘i hono taimi totonu ‘a e peseta ‘e 95 (tonu) ‘a hono tokangaekina ‘a e ngaahi ngaue ki he mo’ua tukuhau.	Lahi ‘a e ngaahi ngaue na’e fakakakato mai mei ‘api ke tulituli ke ma‘u ‘a e taimi totonu na’e fiema‘u kiai ‘a e ngaue

	Maa‘usia ‘a e peseta ‘e 95 ngaahi ngaue ki hono fakapapau‘i mo lipooti ‘a e Tohi mo‘ua taimi totonu mo pau.	
	Maa‘usia ‘a e peseta ‘e 95 ‘a e ngaahi ngaue ki hono fakahu mai ‘a e ngaahi ngaue kole faka‘atā tukuhau pea ke kakato ‘i loto ‘i he ‘aho ngaue ‘e 3.	Vahevahe lelei e ngaue ‘o fakafaifatongia‘aki ‘a e ‘Ofisa Tukuhau Ma’olunga pe ‘e 1 ke nofotaha pe ki hono fakakakato ‘a e ngaue ni taimi totonu, vave mo pau.
	Maa‘usia ‘a e peseta 95 ‘a e ngaahi ngaue ‘oku fakahoko ki hono fakahu mai ‘a e kole faka‘ataa tukuhau ke kakato ‘i loto ‘i he ‘aho ngaue ‘e 1.	Lelei ‘aupito hono fakahoko ‘a e ngaue ko‘eni tu‘unga ‘I hono tokangaekina ‘e he Supavaisa ‘a e ngaahi ngaue

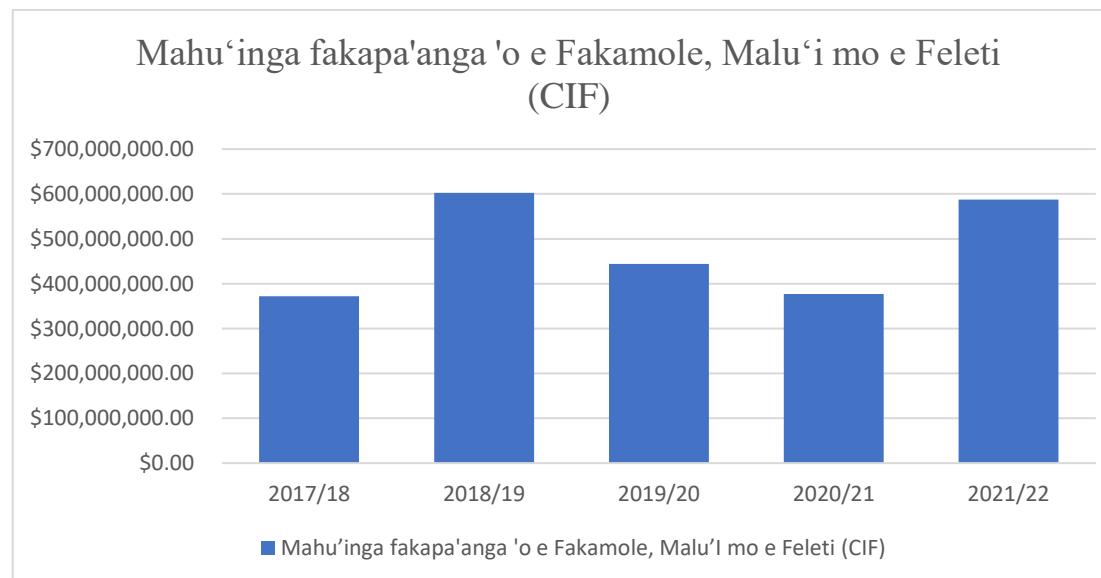
2.2.6 Va'a Ngaue Fakakomesiale

Taumu'a Ngaue <i>[Palani Ngaue faka-ta'u 3]</i>	Ngaahi Ola	Ngaahi Founga Ngaue
Taumu'a Ngaue 6: Fakafaingofua'i 'a e fefakatau'aki, fakamalohia 'a e ngaue fakakasitomu, ke fengaue'aki lelei mo e ngaahi hoa ngaue ki he tanaki pa'anga hu mai 'oku pau.	Lelei 'a hono tokangaekina 'a e ngaahi fale tauhi'anga uta ki hono fe'unuaki e ngaahi uta. Maa'usia 'a e fo'i ngaue 'e 5 'o kau ai 'a e Molisi Tonga, Kasanita Motors, moe HM motors.	Fokotu'u ha ngaahi fakataha moe kau kupu fekau'aki felave'i mo e ngaue tauhi'anga uta ke lava 'o talanoa'i ai 'a e ngaahi 'isiu lalahi mo fakama'ala'ala honau ngaahi fatongia fakatukuhau. Na'e tokoni lahi foki e ngaahi talatalanoa ni ki he ngaahi fatu palani tu'utu'uni ngaue ki hono fakalakalaka 'a e va ngaue mo e ngaahi kupu fekau'aki.
	Fakakatoa 'a e tukuhau na'e fakafuofua ke Tanaki 'i he konga hono 2 'o e ta'u fakapa'anga na'e hulu he taketi.	Ma'u he kau 'ofisa 'a e taukei fe'unga ke fakahoko'aki 'a e ngaue, 'o lava ai ke toho'aki'i 'a e ngaue ni 'o toe pau ange, vave ange 'a hono totongi 'o e ngaahi tukuhau ki he 'Ofisi Kasitomu.

2.2.6.1 Mahu‘inga fakapa‘anga ‘o e Koloa Hu Mai, Malu‘i mo e Feleti (CIF)

Ta‘u Fakapa‘anga	Mahu‘inga fakapa‘aga ‘o e Koloa Hu Mai, Malu‘i mo e Feleti (CIF)
2017/18	\$371,971,599.55
2018/19	\$602,621,277.10
2019/20	\$444,351,882.61
2020/21	\$376,599,099.24
2021/22	\$587,066,255.82

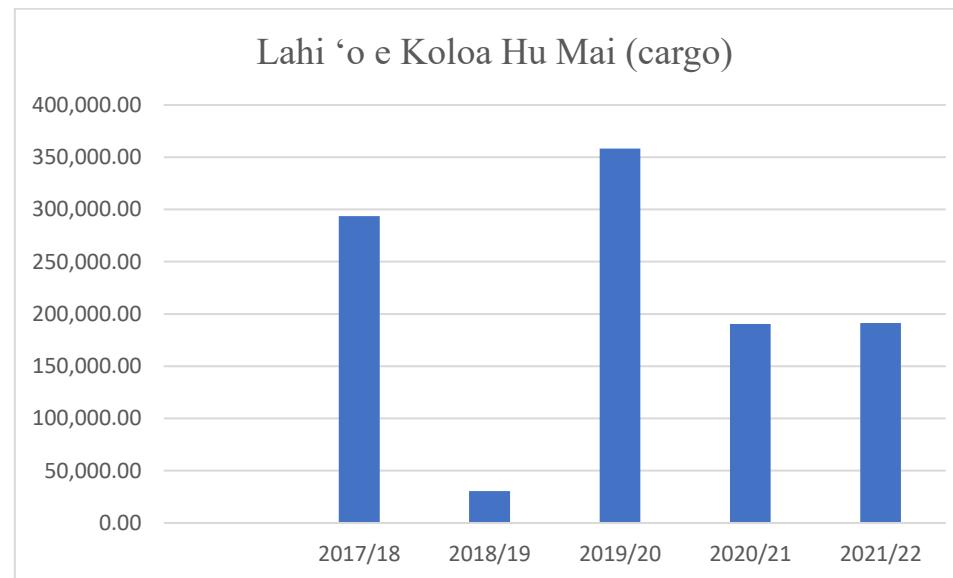
Fakatata 2: Mahu‘inga fakapa‘anga ‘o e Koloa Hu Mai, Malu‘i mo e Feleti (CIF)

2.2.6.2 Lahi ‘o e Koloa Hu Mai (Cargo)

Ta‘u Fakapa‘anga	Lahi ‘o e Koloa Hu Mai (Cargo)
2017/18	toni ‘e 293,671.63
2018/19	toni ‘e 30,561.23
2019/20	toni ‘e 358,254.291
2020/21	toni ‘e 190,354.972
2021/22	toni ‘e 191,394.92

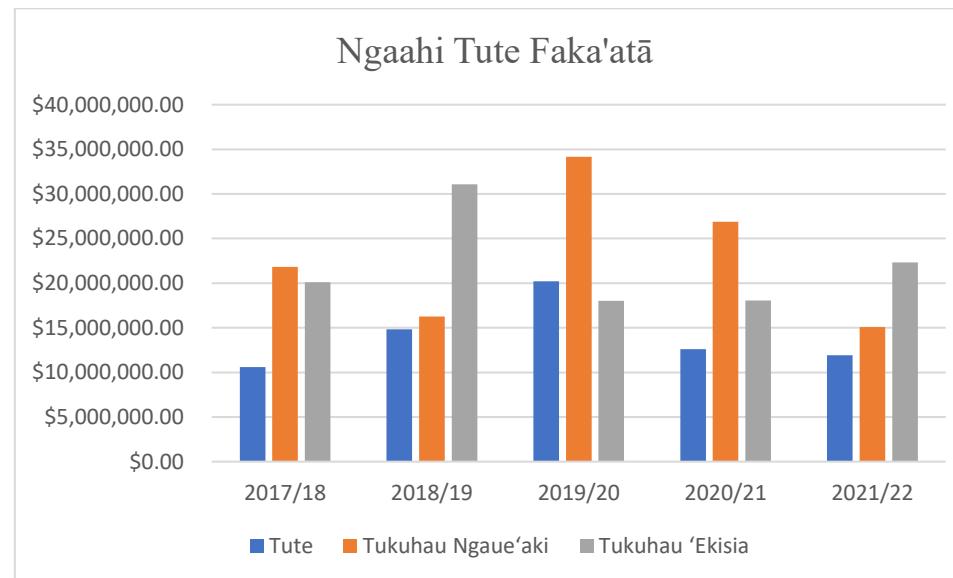
Fakatata 3: Lahi ‘o e Koloa Hu mai (Cargo)

2.2.6.3 Ngaahi Tute Faka 'atā

<i>Ta'u Fakapa'anga</i>	<i>Tute</i>	<i>Tukuhau Ngae'aki</i>	<i>Tukuhau 'Ekisia</i>	<i>FAKAKATOA</i>
2017/18	\$10,582,773.14	\$21,812,405.04	\$20,097,929.88	\$52,493,108.05
2018/19	\$14,815,326.85	\$16,252,043.13	\$31,064,527.92	\$62,131,897.90
2019/20	\$20,220,726.94	\$34,157,107.10	\$18,003,390.28	\$72,381,224.32
2020/21	\$12,599,587.27	\$26,864,477.00	\$18,038,717.12	\$57,502,781.39
2021/22	\$11,914,612.67	\$15,092,002.73	\$22,307,323.09	\$49,313,938.49

Fakatata 4: Ngaahi Tute Faka 'atā

2.2.7 Va'a Tokangaekina e Malu e Kau'afonua

Taumu'a Ngaue <i>[Palani Ngaue Faka-ta'u 3]</i>	Ngaahi Ola	Ngaahi Founga Ngaue
Taumu'a Ngaue 8: Ke malu ange e tokangaekina e fefolau'aki mo e fefakatau'aki 'i he kau'afonua.	<p>a) Fokotu'u mo muimui'i 'a e ngaahi fakataputapui 'o e Koviti 19 mo e kau'afonua. Fakahoko lelei ma'u pe 'a hono muimui'i 'a e tu'utu'uni ngaue mei he Komiti Koviti-19.</p> <p>e) Hokohoko lelei atu pe 'a hono muimui'i 'a ngaahi tu'utu'uni ngaue 'a e komiti Koviti-19 fekau'aki mo hono faka'atā 'a e pasese mo e uta 'i he lolotonga e ngaahi fetaputapui Katoa e kau pasese – Tu'uta mai-2,838 Folau atu - 3753</p>	Muimui ki he ngaahi tu'utu'uni ngaue 'a e Komiti KOVITI-19
	<p>f) Peseta 'e 100 mo'oni mo totonu hono tokanga'i hono fe'ave'aki 'o e ngaahi uta.</p>	Muimui'i mo fakama'opo'opo e ola fakamuimuitaha o etau ngaahi ngaue

	<p>Uta kotoa pe ‘oku ‘ave kuopau ke muimui mo tokanga‘i ‘e ha ‘ofisa fakamafai fakakasitomu.</p> <p>Fakahu mai e lipooti fakamahina ‘a e ngaahi feitu‘u kotoa pe kuo fakamafai‘i faka-kasitomu ke tauhi mo tuku‘anga uta.</p>	
	<p>h) Lahi e ngaahi polokalama talatalaifale mo fakalahi ‘ilo ‘oku fakahoko fekau‘aki mo hono tau‘i e faito‘o konatapu. A‘usia e taumu‘a – fakahoko polokalama felafoaki ‘i he letio fakauike.</p>	<p>Ko e ngaahi polokalama felafoaki fakauike ‘i he letio kuo fakamafai‘i ‘e he Pule Lahi ke muimui‘i ‘e he Tokoni Pule Lahi‘o e Potungaue.</p>
	<p>i) Fakamamafa‘i mo fakamalohi‘i hono faka‘ataa e ngaahi fefolau‘aki moe ngaahi makatu‘unga ‘o e fakataputapui fakakau‘afonua. ‘A‘ahi takai tu‘o 2 he uike pea ne malava fakahoko e fo‘i ‘a‘ahi moe takai ‘e 48 ‘o lipooti fakauike ua.</p>	<p>Fakapapau‘i ‘oku ‘ikai ha vaka iiki ofi ki he kau‘afonua lolotonga e taimi fakataputapui.</p>

	k) Muimui‘i lelei e ngaahi fe‘unu‘aki e ngaahi koloa ‘i he ngaahi feitu‘u kuo fakamafai‘i faka-kasitomu ke tauhi mo tuku‘anga koloa. Lahi hake he 1 e lahi e sivi koloa ne fakahoko fakamahina ‘i he kuata ko‘eni.	Fengaue‘aki fakataha moe ngaahi kupu fekau‘aki ‘i he ngaahi feitu‘u tauhi mo tuku‘anga koloa kuo fakamafai‘i faka-kasitomu.
--	--	---

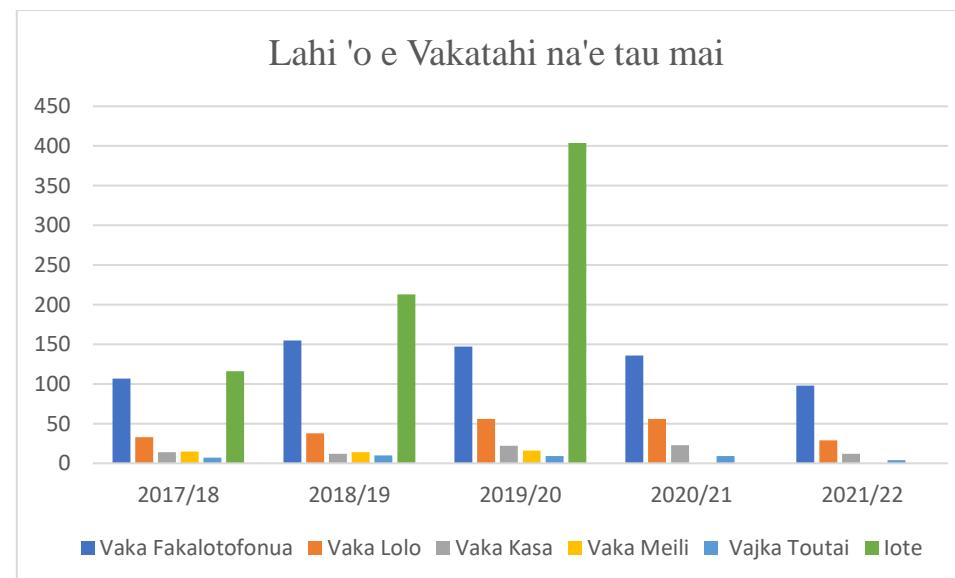
2.2.7.1 *Lahi ‘o e Vakapuna mo e Kau pasese*

<i>Ta‘u Fakapa‘anga</i>	<i>Lahi ‘o e sepuna‘aki faka-komesiale</i>	<i>Lahi ‘o e kau pasese</i>
2017/18	966	100,691
2018/19	889	103,341
2019/20	781	78,437
2020/21	91	2,762
2021/22	100	3,249

2.2.7.2 *Lahi 'o e Vakatahi na'e tau mai*

<i>Ta'u Fakapa'anga</i>	<i>Vaka Fakalotofonua</i>	<i>Vaka Lolo</i>	<i>Vaka Kasa</i>	<i>Vaka Meili</i>	<i>Vaka Toutai</i>	<i>'Iote</i>
2017/18	107	33	14	15	7	116
2018/19	155	38	12	14	10	213
2019/20	147	56	22	16	9	404
2020/21	136	56	23	0	9	0
2021/22	98	29	12	0	4	0

Fakatata 5: Lahi 'o e Vakatahi na'e tau mai

2.3 Pule‘i ‘o e Ngaue Fakapa‘anga

- Fakamole ne tupu hake ‘aki e 6% mei he \$10,047,600 í he Ta‘u Fakapa‘anga 2020/21 ki he \$10,646,700 ‘i he Ta‘u Fakapa‘anga 2021/22
- Ko e tanaki Pa‘anga Hu Mai na‘e tupu hake ‘aki e 5% mei he \$240,766,107 ‘i he Ta‘u Fakapa‘anga 2020/21 ki he \$247,125,164 í he Ta‘u Fakapa‘anga 2021/22.

Tepile 6: Fakamole í hono toó Konga Lalahi

<i>Ngaahi vahevahe ‘o e fakamole</i>	<i>Ta‘u Fakapa‘anga 2020/21 (\$mil)</i>	<i>Ta‘u Fakapa‘anga 2021/22 (\$mil)</i>	<i>Kehekehe</i>
Kau Ngaue Tu‘uma‘u (10)	6.3	6.3	-
Kau Ngaue Lau ‘Aho (11)	0.3	0.4	+0.1
Folau & Fetu‘utaki (12)	0.4	0.4	-
Ngaahi Ngaue (13)	0.8	0.9	+0.1
Fakatau ‘o e Koloa mo e Sevesi (14)	2.1	2.0	-0.1
Ngaahi Tokoni (15)	0.1	0.03	-0.07
Koloa ‘a e Potungaue (20)	0.2	0.6	+0.4
FAKAKATOA	10.2	10.6	+0.4

Tepile 7: Pa‘anga Hu Mai

<i>Ma‘u‘anga Pa‘anga Hu Mai</i>	<i>Patiseti ‘Esitimeti</i>	<i>Pa‘anga Hu Mai na‘e Tanaki</i>	<i>Kehekehe</i>
Tukuhau hilifaki ‘i he Vahenga – Ngaahi Potungaue Pule‘anga	8,034,000	10,734,588	+2,700,588
Tukuhau hilifaki ‘i he Vahenga – Ngaahi ngaeue‘anga ‘ikai fakapule‘anga	11,289,800	9,311,019	-1,978,781
Pa‘anga Hu Mai – Ngaahi Pisinisi Iiki	1,000,000	871,062	-128,938
Pa‘anga Hu Mai – Ngaahi Pisinisi Lalahi	17,052,900	19,081,721	+2,028,821
Tukuhau Ta‘ofi ki he kakai nofo fonua	1,000,000	651,058	-348,942
Tukuhau ta‘ofi ki he kakai ‘ikai nofo fonua	8,000,000	10,423,463	+2,423,463
Tukuhau ngaeue‘aki - Fakalotofonua	21,000,000	24,228,657	+3,228,657
Ngaahi mo‘ua tukuhau pa‘anga hu mai	4,000,000	4,494,995	+494,995
Ngaahi mo‘ua tukuhau ngaeue‘aki	2,500,000	1,362,725	-1,137,275
Totongi Taulanga	-	500	+500
Tute ‘o e ngaahi koloa hu mai - Pisinisi	21,868,900	20,295,669	-1,573,231
Tute ‘o e ngaahi koloa hu mai – Pule‘anga	417,100	111,413	-305,687
Tukuhau ngaeue‘aki – Koloa Hu Mai	74,439,900	82,304,927	+7,865,027
Tukuhau ngaeue‘aki – Pule‘anga	1,200,000	1,214,525	+14,525
Tukuhau ‘Ekisia	62,382,500	61,206,577	-1,175,923
Tukuhau ‘Ekisia – Pule‘anga	1,000	4,467	+3,467
Totongi mo‘ua vaka	820,400	359,398	-461,002
Ponite	500,000	-	-500,000
Ngaahi totongi makehe ‘a e Kasitomu	300,000	405,246	+105,246
Totongi Uafu	50,000	63,153	+13,153
<u>FAKAKATOA</u>	<u>\$ 235,856,500</u>	<u>\$ 247,125,164</u>	<u>+\$ 11,268,664</u>

2.4 Fakatau Koloa mo e Sevesi Lalahi

Tepile 8: Lahi ‘o e Koloa mo e Sevesi Lalahi ne Fakatau

<i>Lahi ‘o e ngaahi tohi kole fakatau</i>	<i>Lahi ‘o e ngaahi tohi kole na‘e tali</i>	<i>Lahi ‘o e tauhi tu‘utu‘uni fakatau</i>
8	8	5

Tepile 9: Founga Fakatau

<i>Founga Ngaue Fakatau</i>	<i>Lahi</i>
Kautaha pe ‘e taha	1
Kole ‘a e tohi fakafuofua totongi	1
Talamahu‘inga fakangatangata	3

2.5 Lipooti ‘o e Koloa ‘a e Potungaue

<i>Ngaahi koloa lesisita</i>	<i>Mahu‘inga fakapa‘anga 2020/21</i>	<i>Mahu‘inga fakap‘aanga 2021/22</i>	<i>Fakamatala fakalahi</i>
Ngaahi ngaue lalahi	-	65,716.16	Matapa ‘a e Potungaue ‘oku tu‘u ‘i he hala Pule‘anga ke tu‘uaki atu ai ‘a e tau‘i ‘o e faito‘o konatapu, ngaahi mahaki ‘ikai pipihi mo e ngaahi taumu‘a tu‘ukimu‘a ‘a e Potungaue.
Ngaahi me‘alele	201,841	284,000.00	Veeni Toyota HiAce ‘e 2, sea 15 ma‘ae Va‘a Malu‘i Kau‘afonua
Sisitemi fakakomipiuta	191,145.00	16,131.00	
Naunau fakakomipiuta	326,552	30,805.00	Fakatau ‘o ngaahi naunau fakakomipiuta ke tokoni ki he ngaahi ngaue ‘a e Potungaue
Naunau faka‘ofisi	25,970.48	500.00	
Ngaahi naunau mo e koloa makehe	155,004	24,279.49	Senoleita Fo‘ou (20% totongi kimu‘a)
Naunau fale mo e ngaahi koloa	35,150.42	1,250.00	

3.0 Ngaahi Pole Mahu‘inga ‘o e Fakahoko Fatongia

3.1 Ngaahi Pole Fakangaue

- Koviti-19 mo hono ngaahi nunu‘a
- Uesia tamaki ‘a e mo‘unga afi mo e peau kula Hunga Tonga Hunga Haápai (HTHH)
- Tonounou fakame‘angaue fakaeonopooni ki hono sivi faka‘auliliki ange ‘o e faito‘o kona tapu ‘i ha‘ane hu mai ki hotau kau‘afonua

3.2 Fakalelei Fakangaue

Totongi fakafoki mei he Tukuhau Ngauē‘aki: Ne fai e fengaue‘aki mo e Potungaue Pa‘anga ke ‘oua ‘e totongi fakafoki e Tukuhau Ngauē‘aki mei he Pa‘anga Hu Mai lolotonga.

4.0 Fakama‘opo‘opo

Ko e mahaki faka‘auha fakamamani lahi ‘o e KOVITI-19 mo e fakatamaki fakaenatula na‘a ne uesia ‘a ‘etau tupu faka-‘ekonomika pea na‘e fehangahangai ‘a Tonga mo ha ngaahi pole ki homau fatongia faka-tanaki pa‘anga hu mai. Ko e ngaahi pole ko‘eni, na‘e fiema‘u ke ‘i ai ha palani fo‘ou mo toe fakafo‘ou e palani lolotonga ke matu‘uaki ‘a e ngaahi pole ‘o e lolotonga ni mo e kaha‘u. Na‘e mahu‘inga ki he Potungaue ke longomo‘ui mo tokoni ki hono tau‘i ‘o e KOVITI-19 ‘a ia na‘e fehangahangai mo mamani. Na‘e kau henri ‘a hono fakapapau‘i ‘a e malu ‘a e pa‘anga hu mai mei he tukuhau mo e tute ke feau‘aki ‘a e ngaahi fakamole na‘e fiema‘u ‘e he pule‘anga pea kei muimui lelei pe kihe tu‘utu‘uni ngaue. ‘I he taimi ko ‘eni, na‘e nga‘unu ‘a e Potungaue ke vakai‘i ‘o e matavaivai mo e fakalakalaka fakatekinolosia ke tokoni kihono maa‘usia e taumu‘a ngaue ‘a e Potungaue ke longomo‘ui mo vave. Na‘e kamata leva ‘e he Potungaue ha ngaahi poloseki makehe ia mei he ngaue faka‘aho ‘a e kau ngaue, na‘e hoko ‘eni kene fakatupulekina ‘a e tanaki pa‘anga hu mai ki he ta‘u fakapa‘anga 2021/22.

Ko e misini tali totongi [ESRS] ko taha ia ‘o e ngaahi poloseki mahu‘inga ‘a e Potungaue. ‘Oku fakataumu‘a ia ki he kupu fekau‘aki ‘oku tanaki mei ai e pa‘anga hu mai fakalotofonua kae fakatefito ‘i he Tukuhau Ngaue‘aki (CT) ke toe fakapapau‘i ‘oku tokanga‘i fakalelei ‘a hono lekooti ‘o e tukuhau ngaue‘aki ‘i he mahu‘inga ‘o e koloa takitaha ‘oku fakatau atu. Ko hono fakamalohia ‘o e sisitemi ko ‘eni ‘oku tokoni ia ki hono ‘ilo‘i ‘o e matavaivai pea ke fakaivia mo fakalakalaka ‘a e tauhi tu‘utu‘uni ngaue ‘o e ngaahi kupu fekau‘aki ‘oku nau totongi tukuhau ‘i Tonga. Ko e poloseki ko ‘eni ‘oku ne fakafehokotaki ‘a e Misini tali totongi [POS] ‘o e ngaahi falekoloa ki he ESRS ‘a e Potungaue ‘o fakaha mai ai ‘a e taimi totonu ‘oku fakahoko ai ‘a e fakatau.

Fakalahi kiai, ‘i he malumalu ‘o e aleapaufefakatau‘aki PACER Plus ‘a e Va‘a Kasitomu, ‘oku lolotonga fokotu‘u ‘a e sisitemi fakakomipiuta ko e ASYCUDA ke fakafaingofua‘i ‘a e ngaue ki hono faka‘ataa ‘o e ngaahi uta’. Ko e sisitemi fakamamani lahi ‘a e ASYCUDA ‘a ia kuo ngaue‘aki ‘i he ‘o laka hake ‘i he ngaahi fonua ‘e 90 ‘i mamani, pea ‘oku tokanga‘i ia ‘e he konifelenisi ‘a e Pule‘anga Fakatahataha ki he fefakatau‘aki mo e fakalakalaka. ‘I he poloseki ko ‘eni, na‘a mau fakahoko ai ha ngaahi tu‘utu‘uni ngaue ke fakahu faka‘elekitulonika ‘a e ngaahi menifesi ‘o e ngaahi koloa vakatahi mo vakapuna. Ko e konga hoko ‘o e poloseki koeni kohono fakahu e ngaue faka-Kasitomu ki hono faka‘ataa, totongi mo hono tokangaekina e matavaivai ki he ngaahi ngaue ki he sisitemi ASYCUDA. ‘A ia ‘oku tokoni henri ki he tanaki pa‘anga hu mai mo ma‘u e ngaahi fakamatala ki hono tokangaekina ‘o e kau‘āfonua.

Fakataha moia, ‘oku poupou‘i ‘e he Potungaue ‘a e fakalakalaka ‘o e mo‘ui ‘a e kakai. Pea ko ia ai ‘e tokanga makehe ma‘u pe ‘a e Potungaue ki hono fakasi‘isi‘i e fe‘aveaki ‘o e pa‘anga hala, faito‘o konatapu mo e ngaahi me‘a tau ta‘e fakalao, ‘aki ‘a hono fakamālohia ‘a hono pule‘i ‘o e kau‘afonua ke tau‘i ha fa‘ahinga fotunga pe ‘o e faihia. ‘I he tokoni ‘a e ASYCUDA ‘e lava ‘e Tonga kene fakatotolo pea mo tānaki ‘a e ngaahi fakamatala mei he ngaahi ‘elia kehekehe ‘a ia ‘oku felave‘i tonu mo e ngaahi fai hia, kau kiai ‘a e ngaahi me‘atau ta‘efakalao, faito‘o konatapu pea moe fe‘ave‘aki ta‘efakalao ‘o e kakai.